

«بِسْمِ تَعَالَى»

عنوان مقاله:

ظرفیت‌ها و توانایی‌های مالی و فناوری. نقش تعاون

در توسعه مشارکت عمومی و خصوصی در ایران: الزامات و راهکارها

نویسنده:

منوچهر نیردانی

اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۱

چکیده

هدف مقاله حاضر، بررسی توانمندیها و ظرفیت های بخش تعاونی برای مشارکت دولت- خصوصی در حوزه های زیرساخت است؛ که بدین منظور ضمن بررسی انگیزه ها و روشهای بکارگرفته شده در برخی کشورها، علل پیدایش و جایگاه تعاونیها در جهان، خواستگاه نظری آن و تطابق آن با اهداف دولتها و سپس عملکرد تعاونیها و نمونه های موفق در برخی کشورها و در ایران در حوزه های مختلف از جمله تاسیسات زیربنایی و خدمات اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است و نهایتاً چنین نتیجه گیری شده که بخش تعاونی در مقایسه با بخش خصوصی از مزایای بیشتری برای حضور در عرصه های مذکور برخوردار است؛ ضمن اینکه تعاونیهای حقیقی و با مقیاس عضویت بالا و شبکه های بهم پیوسته تعاونی از ظرفیت مالی و فناوری بالایی برخوردار بوده و در پیشگیری از تبعات منفی کاهش اندازه و مخارج دولت می تواند نقش کلیدی ایفا کند.

در جمهوری اسلامی ایران قانون اساسی، سیاستهای کلی و شرایط محیطی بین المللی و منطقه ای، اقتضائات خاصی را ایجاد کرده است؛ که مستلزم تقسیم کار کلان بین بخشهای دولتی، عمومی غیر دولتی، تعاونی و خصوصی و تعیین جایگاه و حدود هر یک از آنها در هر حوزه فعالیت است؛ ضمن اینکه توسعه بخش تعاونی یک هدف استراتژیک و ابزاری برای تحقق عدالت اجتماعی همراه با رشد اقتصادی محسوب می شود. البته توسعه تعاونیها مستلزم اصلاح برخی قوانین و رویه ها و تدوین و تصویب سند راهبردی و نیز بسته های اجرایی ویژه برای آن است.

واژگان کلیدی: مشارکت دولت - خصوصی؛ تعاونیها؛ حوزه های زیرساخت

در حوزه های زیرساخت «انحصار» موضوعی جدی است و عمدتاً از لحاظ اقتصادی «کم بازده» و «غیر جذاب» نسبت به بخش های دیگر تلقی می گردد؛ ضمن اینکه دولتها، ملاحظات دیگری هم دارند؛ مثل ملاحظات اخلاقی، کیفیت ارائه خدمات، پوشش همگانی خدمات و برابر بودن سطح دسترسی و عادلانه بودن سطح برخورداری از آن (عدالت اجتماعی)، هزینه کمتر، همگامی با فناوریهای روز دنیا و نظایر اینها. عوامل مذکور موجب شده است روش خصوصی سازی در این حوزه، بطور کلی متفاوت با روش خصوصی سازی در حوزه های اقتصادی باشد؛ بهمین دلیل است که در این حوزه بحث «خصوصی سازی» کمتر مطرح می شود و از واژه مشارکت دولت - خصوصی (Public Private Partnership)، استفاده می گردد.

یکی از مباحث دهه اخیر در خصوص توسعه زیرساخت ها شامل تاسیسات زیر بنایی و خدمات اجتماعی، چگونگی تامین منابع مالی بیشتر و برخورداری از فناوری های روز است. در دهه ۱۹۸۰ به بعد موج خصوصی سازی در حوزه های اقتصادی به راه افتاد و برخی کشورها دامنه خصوصی سازی را به حوزه های زیرساخت نیز گسترش داده اند. در این خصوص تجربیاتی در سطح جهانی منتشر شده است که می توان جایگاه تعاونیها را در آنها ردیابی نمود. بررسی اهداف دولتها از یکطرف و اهداف تعاونیها از طرف دیگر و شناسایی وجوه مشترک، بررسی و مقایسه نقاط قوت و ضعف، فرصتها و تهدیدهای استفاده از ظرفیت های بخشهای خصوصی و تعاونی، بررسی عملکرد بخش های مذکور در جهان و دلایل موفقیت و شکست آنها، تطبیق نتایج تجربیات جهانی با اقتضات کشورما، همه از نکاتی است که می تواند ما را به نتایج بهتری برساند. معمولاً هدف دولتها ارائه خدمات عمومی بنحوی بوده است که پوشش جمعیتی همگانی و رضایتمندی بالایی داشته باشد. اهداف بخش خصوصی معمولاً سوداگرانه است و فعالیت آن معمولاً در حوزه هایی با رضایتمندی همراه است که فضای رقابتی بالایی داشته باشد و چون معمولاً در حوزه های زیرساختی، ایجاد فضای رقابتی و چارچوبهای نظام بازار با چالش مواجه است؛ یک تقسیم کار در اقتصاد آن کشورها صورت گرفته است؛ بطوری که بخش عمده ای از خدمات توسط دولتها، بخشی توسط سازمانهای غیر انتفاعی و تعاونیها و بخشهای رقابتی توسط بخش خصوصی تامین گردیده است.

مطالعات جهانی نشان می دهد هدف اصلی از گسترش تعاونیها تحقق عدالت اجتماعی به موازات رشد اقتصادی بوده است. در بعضی کشورهای رشد یافته در ادواری گسترش تعاونیها هدف استراتژیک و یکی از ابزارهای اصلی دولتها برای تحقق عدالت اجتماعی محسوب شده است. در سایر کشورها نیز همواره بعنوان ایفا کننده یک نقش تنظیمی در اقتصاد و نیز مکمل فعالیت بخش خصوصی برای فعالیت در حوزه های غیر جذاب برای بخش خصوصی حضور موثر دارد. مشکل اینجا است که اعضای تعاونیها خود از طبقات متوسط و کم درآمد جوامعند و قدرت پس انداز و سرمایه گذاری کمتری نسبت به طبقات بالای درآمدی دارند. علیرغم این، عملکرد تعاونیها در جهان و ایران موید این ادعاست که ظرفیت بزرگی مقیاس در قالب یک تعاونی و نیز در قالب ایفای نقش موثر در هر یک از بخشهای فعالیتهای اقتصادی را دارند. اقتضات خاص جمهوری اسلامی ایران مستلزم تقسیم کار کلان بین بخشهای دولتی، عمومی غیر دولتی، تعاونی و خصوصی و تعیین جایگاه و حدود هر یک از آنها در هر حوزه فعالیت است؛ ضمن اینکه توسعه بخش تعاونی یک هدف استراتژیک و ابزاری برای تحقق عدالت اجتماعی همراه با رشد اقتصادی محسوب می شود.

۱ - دلایل و انگیزه ها در مشارکت دولت - خصوصی در جهان

دلایل و انگیزه های کشورهای جهان برای مشارکت دولت - خصوصی و یا خصوصی سازی متفاوت است.

۱-۱- بنا بر گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳ در "کشورهای در حال توسعه" نقش رو به رشد بخش خصوصی در آموزش، بهداشت، خدمات بیمارستانی و آب، عمدتاً ناشی از سه عامل است: کمبود منابع مالی دولتی برای پاسخگویی به نیازهای عمومی؛ کیفیت پایین خدمات دولتی؛ فشارهای جهانی برای آزادسازی اقتصاد؛ بدلیل استفاده از کمکها، سرمایه و فناوری شرکتهای چند ملیتی.

۱-۲- در حالی که کسری بودجه شدید، بسیاری از دولتهای کشورهای در حال توسعه را وادار کرده است از سیاستهای تعدیل اقتصاد کلان توصیه شده توسط صندوق بین المللی پول و بانک جهانی استفاده کنند؛ در کشورهای پیشرفته، هم کسری بودجه شدیدتر، هم اندازه مخارج دولت بیشتر شده است؛ ضمن اینکه بررسی جدید صندوق بین المللی پول نشان می دهد محدودیت مخارج دولت در کشورهای در حال توسعه سبب شده تأثیرات مخربی روی سرمایه انسانی و رشد پدید آید؛ لذا این بار بجای کاهش مخارج دولت، برای تامین کسری بودجه ها پیشنهاد کرده اند که عمدتاً باید جلو فرار مالیاتی گرفته شود و بسیج و افزایش درآمدهای مالیاتی و غیرمالیاتی هدف گذاری شود. [گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳]

بنا بر گزارش سال ۲۰۱۲ بانک جهانی، طی دوره ۲۰۱۰-۲۰۰۰ در جهان شکاف درآمد - هزینه دولتها (کسری بودجه) افزایش یافته است. درآمد دولتهای مرکزی در جهان نسبت به GDP، ۲ واحد درصد کاهش [از ۲۵,۸ به ۲۳,۸٪]؛ ولی هزینه دولتها ۴,۴ واحد درصد افزایش داشته است [از ۲۶,۷ به ۳۱,۱٪]. این افزایش هزینه ها در بعضی کشورها بالاتر بوده است؛ مثل آمریکا با ۷,۲ واحد درصد [از ۱۹,۶ به ۲۶,۸٪]، انگلستان با ۱۰,۲ واحد درصد [از ۳۶,۲ به ۴۶,۴٪] و ایرلند با ۱۶,۶ واحد درصد [از ۲۷,۶ به ۴۴,۲٪]. همچنین طی دهه مذکور، نسبت مخارج دولت به GDP در کشورهای با اقتصاد قوی از ۲۷,۳٪ به ۳۲,۲٪ و در اروپا از ۳۷,۵٪ به ۴۰٪ افزایش یافته است؛ در حالی که در اقتصادهای پایین از ۱۸,۷۵ به ۱۷,۶٪ و در آسیای جنوبی از ۱۶,۱٪ به ۱۵,۵٪ کاهش یافته است.

توضیحا اینکه پیشرفت اقتصادی اجتماعی در کشورهای اروپایی با اندازه اقتصادی بالا (بیش از ۴۰٪ GDP)، نشان می دهد برای کارایی اقتصاد الزامات اندازه دولت تعیین کننده نیست.

۱-۳- بنا بر گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳، برنامه های دولتها برای ارایه خدمات اجتماعی پایه به شهروندان، موفقیتهای زیادی را نشان داده است؛ لذا خصوصی سازی نباید تنها گزینه اصلاح عملکرد ضعیف بخش عمومی در نظر گرفته شود. بسیاری از فعالیت ها که در بخش های اجتماعی کالای عمومی تولید می کنند و یا اثرات خارجی زیادی دارند، نیازمند دخالت دولت در تامین خدمات پایه ای برای همگان است. فشارهای اخیر برای خصوصی سازی خدمات اجتماعی، گذشته کشورهای ثروتمند را فراموش کرده است. کشورهای ثروتمند در زمانی که در حال توسعه بوده اند به نظامهای دولتی در تامین خدمات اجتماعی پایه اتکا داشته اند. دولت غالباً نقش مهمی در تامین و تدارک خدمات اجتماعی پایه ایفا می کند. تامین این خدمات توسط بخش خصوصی می تواند به هزینه های بسیار بالاتری بینجامد. تعهدات دولتها بر بیانیه هزاره سازمان ملل متحد موید این است که اینها وظایف دولت است؛ اگر چه تصدی این وظایف الزامات بهترین راه حل نیست.

۱-۴- شاخصهای آنکتاد، بنیاد هریتیج، بانک جهانی و نظایر اینها نشان می دهد هدف از ترویج خصوصی سازی در جهان ایجاد بستری برای حضور شرکتهای بزرگ چند ملیتی غربی است؛ که هم بازار مناسبی برای آنها ایجاد می کند؛ هم می توانند موجب

استثمار کشورهای میزبان شوند(بحران بدهیهای کشورهای میزبان)؛ هم می توانند در کودتاها نقش داشته باشند(شیلی در زمان آئنده)؛ هم می توانند انقلابهای رنگین ایجاد کنند(کشورهای رها شده از یوغ شوروی سابق)؛ هم می توانند در تغییر فرهنگها موثر باشند. سرمایه داران بزرگ جهانی در صدند کشورهای جهان سوم و در حال توسعه را به دادن امتیازات گسترده داوطلبانه مالیاتی و غیر مالیاتی هدایت کنند. خصوصی سازی در فعالیتهای تجاری و رقابتی تقریباً به پایان خود نزدیک می شود ولی در زیرساختها بازار بکری وجود دارد.

البته این بدان معنا نیست که کشورهای در حال توسعه [از جمله ایران] نباید خصوصی سازی کنند؛ یا نباید از مشارکت دولت- خصوصی بهره ببرند؛ بلکه بدان معناست که نباید تحت تاثیر موج ایجاد شده فراتر از منافع ملی و مصالح کشور خود حرکت کرده و در مسیر تحقق کامل اهداف آنها گام بردارند؛ همیشه راهکاری با حفظ منافع عادلانه دوطرفه وجود دارد.

۲- رفتارها و روشها در جهان

رفتارها و روشهای دولتها برای مشارکت دولت- خصوصی و یا خصوصی سازی حوزه های عمومی متفاوت است .

۱-۲- در چین خصوصی سازی و نیز مشارکت دولت - خصوصی عمدتاً محدود به حوزه های خاص و یا مناطق آزاد بوده است. در کشورهای اروپایی روند مشارکت دولت - خصوصی بسیار محتاطانه پیش می رود. در اغلب کشورهای اروپایی، نقش بخش خصوصی بویژه در آموزش و بهداشت کم رنگ و نقش دولت، موسسات غیر انتفاعی، تعاونیها و خیریه ها برجسته است.

۲-۲- در اروپا [۲۰۱۰]، ۶۴٪ هزینه های دولتها مربوط به یارانه ها و هزینه های انتقالی و تنها ۱۷٪ مربوط به جبران خدمات کارکنان است؛ این ارقام در سطح جهانی بترتیب ۴۵ و ۲۳٪ است؛ که نشان می دهد اگر چه اندازه دولت (مخارج دولت) بزرگ است؛ ولی حجم تصدیگری در دولت پایین است. این اعداد در ایران بترتیب ۳۴ و ۴۰٪ است. [گزارش سال ۲۰۱۲ بانک جهانی]

۳-۲- بنا بر گزارشهای توسعه انسانی و بانک جهانی، در دهه های اخیر سهم بودجه جاری بویژه هزینه های انتقالی از تولید ناخالص داخلی بخصوص در آموزش و سلامت در بسیاری از کشورها بالا رفته است.

۴-۲- در انگلستان، حدود ۷٪ دانش آموزان، در مدارس خصوصی تحصیل می کنند؛ که ۹٪ مدارس را تشکیل میدهند. در آمریکا، در اغلب ایالات، درصد کمی از دانش آموزان در مدارس خصوصی هستند واکثر مدارس ظاهراً خصوصی، مدارس پیمانی طرف قرارداد بادولتند که مدارس دولتی را بطور خصوصی اداره می کنند. در هلند حدود ۷۰٪ مدارس، خصوصی اند ولی اداره مدارس خصوصی عملاً در دست بنیادها و هیاتهای امنای کلیساهاست و دولت هزینه مدارس دولتی و خصوصی رایکسان می دهد. [جعفری، پریش، به سفارش سازمان خصوصی سازی؛ مشارکت بخش خصوصی در آموزش و پرورش؛ تهران: عترت نو، ۱۳۸۹]

۵-۲- در حوزه بهداشت و سلامت، خصوصی سازی با چالشهای جدی مواجه است. نفوذ شرکتهای چندملیتی آمریکایی در صندوقهای تامین اجتماعی در آرژانتین و شیلی بسیار گسترده است؛ ولی تجربه واگذاری بیمه و بهداشت به خارجی ها موجب شده است که هزینه بیشتری صرف شود و پوشش همگانی نیز کمتر گردد. [گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳].

خصوصی سازی در حوزه بهداشت و درمان در آمریکا موجب شده تا علیرغم هزینه های ۲۰ برابری در مقایسه با کوبا اثربخشی کمتری داشته باشد. سطح این خدمات در دو کشور برابر و میزان امید به زندگی نیز در کوبا از میزان امید به زندگی در

آمریکا بالاتر است (۲۰۰۵). [دان فیتز' نویسنده مقاله ای در وبسایت آلترنت Alترنت؛ بررسی وضعیت نامناسب سیستم درمانی آمریکا در مقایسه با کوبا]. دو کشور نسبت مرگ و میر نوزادان مشابهی دارند؛ ضمن اینکه کوبا بیماری ایدز را کنترل کرده است [گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳].

۲-۶ - در حوزه آب و فاضلاب، تنها حدود ۵٪ از مردم جهان آب مورد نیاز خود را از شرکتهای خصوصی تامین می کنند و خصوصی سازی انجام شده از طریق مشارکت عمومی - خصوصی اکثرا ناموفق و در مناطق شهری رخ داده است. شرکتهای خصوصی برای تامین خدمات آب و فاضلاب روستایی علاقه ای نشان نمی دهند. شرکتهای چند ملیتی فعال در آب و فاضلاب، در مناطق شهری محدود باقی مانده اند. در سایر مناطق تامین خدمات به بهترین وجه از طریق فعالیت انجمن ها، شرکتهای محلی [وتعاونیها] بدست می آید ودولت نقش مهمی در ایجاد این ظرفیت ها دارد. خصوصی سازی در آب و فاضلاب به هزینه های بسیار بالاتری منجر شده است؛ که بعضی از آنها فاجعه بار بوده است. [گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳]

۲-۷ - در بسیاری از کشورها بویژه کشورهای عضو سازمان توسعه و همکاری های اقتصادی، اگر چه بخش تولید برق، رقابتی است؛ ولی یک بنگاه به تنهایی مالکیت و مسئولیت عملیاتی شبکه انتقال را بطور انحصاری برعهده دارد؛ بخش توزیع نیز مشخصه های یک انحصار طبیعی را دارد. نیوبری و پولیت (۱۹۹۷) به تحلیل هزینه - فایده خصوصی سازی شرکت مرکزی تولید برق بریتانیا در ۱۹۹۰ پرداخته و نتیجه گیری کرده است در حالی که سهامداران منافع سرشار تصاحب کردند؛ ولی دولت و مصرف کنندگان بازندگان حقیقی بودند. در تحقیقی با موضوع خصوصی سازی سازمان فرودگاههای بریتانیا توسط پارکر (۱۹۹۷)، نتیجه گرفته شده اگر چه سهامداران در افزایش بهای سهام خود سود بردند؛ اما نرخ بازگشت داراییهای خالص پس از خصوصی سازی کاهش یافته است؛ همچنین هیچ شاهدهی دال بر افزایش چشمگیر کارایی و بهره وری وجود ندارد. نتیجه گیری اساسی اکثر تحقیقات انجام شده نشان می دهد خصوصی سازی و نظارت در آب، برق، فرودگاهها، خطوط هوایی، راه و نظایر اینها به خودی خود به دستاوردهای روشنی در مورد عملکرد اقتصادی منتهی نمی شود و "رقابت"، اصلی ترین محرک است. [ویلیام ال، مگینسون، ترجمه محمد صفار، اقتصاد مالی خصوصی سازی، تهران: سازمان خصوصی سازی، ۱۳۸۸]

۲-۸ - کشورهای ثروتمند ابتدا خدمات اجتماعی را بصورت جامع در قالب دولتی توسعه داده اند؛ سپس با مداخلات هدفمند تر پیگیری کردند؛ در ادامه با مشارکت بخش عمومی و خصوصی بسته به ماهیت خدمات در بخشهای مختلف، در جهت تامین بازارهای مختلف پیش می روند. [گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳].

۲-۹ - یکی از تفاوتهای بخشهای اقتصادی با حوزه های زیر ساخت غیر رقابتی بودن و حاکم نبودن نظریه های نظام بازار در حوزه های زیرساخت است. در فرایند خصوصی سازی که از دهه های گذشته آغاز شده است، اغلب کشورها دامنه خصوصی سازی را به حوزه های زیرساخت گسترش داده اند که در بسیاری از موارد به ایجاد انحصار در ارائه خدمات عمومی منجر شده است؛ در حالی که وظایف ذاتی دولت ها ایجاب می نماید مانع انحصارگری شوند و با حضور محدود خود در فعالیتهای اقتصادی یک نقش تنظیمی ایفا نمایند؛ ضمن اینکه دولتها، ملاحظات دیگری هم دارند؛ مانند حفظ کیفیت خدمات عمومی، پوشش همگانی خدمات با هزینه کمتر، برابر بودن سطح دسترسی و عادلانه بودن سطح برخورداری عموم مردم از خدمات عمومی (عدالت اجتماعی) و همگامی با فناوریهای روز. یعنی درحوزه زیرساخت، مسئولیت اجتماعی بسیار پررنگ است؛ لذا ضرورت دارد سطح نظارت دولت ها قوی و تا حدودی مداخله جویانه باشد؛ یا باید اطمینان کسب گردد که فعالان غیردولتی این حوزه ها، از تقوای

بالایی برخوردارند؛ یا اینکه مدیریت حوزه ها در اختیار ذینفعان آن حوزه ها قرار گیرد تا بین منافع شخصی و منافع عمومی همسویی ایجاد شود. این نکات موجب می شود در جلب مشارکت بخشهای غیر دولتی نوعی مداخله در انتخاب صورت گیرد.

۲-۱۰ - سازمانهای غیر انتفاعی [از جمله بخشی از تعاونیها]، غالباً در پرکردن شکافهای باقیمانده از نظام دولتی کاملاً موفق عمل کرده اند. گزارشها نشان میدهد این سازمانها در آب و فاضلاب و آموزش ابتدایی روستایی خدمات بهتری ارائه داده اند. با تداوم اعتراضها به خصوصی سازی، نوعی مشارکت بین بخش بازرگانی و سازمانهای غیر انتفاعی [بویژه تعاونیها] ایجاد شده است و شکل جدیدی از مقررات مدنی در تجارت بین المللی در حال شکل گیری است. [گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳]

۲-۱۱ - مطالعات جهانی نشان میدهد سرمایه داران عمدتاً سراع بخش هایی رفته اند که از سود بیشتر و زودبازده تری برخوردار است و در حوزه های آموزش، بهداشت و درمان، آب، انرژی و نظایر اینها خدمات آنها شامل اقشار مرفه تر و دارا تر شده است؛ لکن در مناطق روستایی و یادارای پراکندگی بالا و نیز در فعالیتهای کم بازده اقتصادی، یا در فعالیتهایی که نظارت و یا دخالت دولت بیشتر است، بدلیل نزدیکی اهداف تعاونیها و موسسات غیر انتفاعی نقش آنها پررنگ تر است. در بعضی حوزه ها مثل بخش کشاورزی، در اغلب کشورهای جهان، تعاونیها حرف اول را می زنند. در حوزه های زیر ساخت نیز در کشورهای پیشرو در مشارکت دولت - خصوصی، عمدتاً مناطق روستایی و حومه شهرها در حیطه خدمات رسانی تعاونیها است.

۳ - اقتضات و وضع فعلی مشارکت دولت - خصوصی در ایران

۳-۱ - قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تکالیفی برای دولت پیش بینی کرده که در اندازه و مخارج دولت موثر است؛ از قبیل برخی بندهای اصول ۳، ۲۹، ۳۰، ۳۱ و ۴۳ قانون اساسی؛ از جمله مشتمل بر آموزش و پرورش رایگان برای همه تا پایان دوره متوسطه و تحصیلات عالی رایگان تا سرحد خودکفایی کشور؛ تربیت بدنی رایگان؛ تاسیس مراکز تحقیق و تشویق محققان؛ تامین خودکفایی در علوم و فنون، صنعت، کشاورزی و امور نظامی؛ برطرف ساختن هر نوع محرومیت در تغذیه، مسکن، کار، بهداشت و تعمیم بیمه؛ برخورداری همگان از تامین اجتماعی و نیاز به خدمات بهداشتی درمانی و مراقبتهای پزشکی به صورت بیمه و غیره؛ تامین شرایط و امکانات کار برای همه و قرارداد و وسایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند؛ تربیت افراد ماهر به نسبت احتیاج کشور.

۳-۲ - سیاستهای کلی نظام ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری، در قالب سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، در حوزه های اقتصادی حدود مالکیت، سرمایه گذاری و مدیریت بخشهای دولتی، عمومی غیر دولتی، تعاونی و خصوصی را تعیین تکلیف کرده است؛ ولی هنوز برای برخی حوزه ها از جمله خدمات اجتماعی، در قالب سیاست کلی، تعیین تکلیف صورت نگرفته است.

۳-۳ - بنا بر قانون اجرای سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، بخش های آموزش، تحقیقات، فرهنگ، بهداشت و سلامت و نیز تاسیسات زیربنایی در حوزه ارتباطات و بالادستی نفت و گاز، بنادر، فرودگاهها و انتقال برق، از خصوصی سازی مستثنی شده اند. البته منظور از خصوصی سازی، اجازه سرمایه گذاری، مالکیت و مدیریت است؛ و گرنه، واگذاری تصدی های اجتماعی،

فرهنگی و زیربنایی با رعایت شرایطی، در قانون مدیریت خدمات کشوری و قانون برنامه پنجم مجاز و بلکه الزامی تلقی شده است.

۳-۴ - بررسی گزارش تفریغ بودجه مجلس شورای اسلامی برای سال ۱۳۸۸ نشان می دهد، سهم پرداختی مصارف عمومی دولت بدون احتساب شرکتهای دولتی ۲۱،۷ درصد GDP و با احتساب شرکتهای دولتی بدون کسر ارقام دوبار منظور شده، ۱۰۵ درصد

بوده است. بر اساس بررسیهای بنیاد هریتیج در سال ۲۰۰۸ اندازه دولت در ایران ۸۴٫۵ درصد و مصارف دولت ۲۲٫۷ درصد بوده است و در همان زمان این اعداد برای دولت سعودی بترتیب ۶۹٫۱ و ۳۲٫۱ درصد و برای ترکیه ۶۸٫۳ و ۳۲٫۵ درصد بوده است. این نشان می دهد در ایران سهم مصارف دولت خیلی بالا نیست؛ ولی سهم شرکتهای دولتی بالا است؛ که باید تقلیل یافته و در مقابل سهم مصارف دولت افزایش یابد.

خصوصی سازی در فعالیتهای بزرگ و کلیدی در حوزه اقتصاد و بعضی فعالیتهای زیر ساختی در قالب سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی مجاز شده است.

شرکتهای آب و فاضلاب دولتی مشمول خصوصی سازی شده اند؛ که باید تا پایان برنامه پنجم انجام شود. در سدها و شبکه های بزرگ آبرسانی، گرچه قانون آنرا در انحصار دولت قرار داده است؛ ولی سیاستهای کلی اصل ۴۴ اصلاح شده است و براساس آن، در این حوزه نیز فعالیت بخش های غیردولتی مجاز شمرده شده است.

در حوزه ارتباطات و فناوری، به استثنای شبکه های مادر مخابراتی و امور واگذاری بسامد(فرکانس)، شبکه های اصلی تجزیه و مبادلات و مدیریت توزیع خدمات پایه پستی که مالکیت و مدیریت آنها برعهده دولت است؛ سایر بنگاهها و فعالیتهای از جمله شرکت مخابرات ایران مشمول خصوصی سازی شده اند و علاوه بر آن اپراتورهای دیگری نیز در حال فعالیت هستند.

"تولید برق"، مشمول واگذاری و قابل سرمایه گذاری و مدیریت توسط بخشهای غیر دولتی شده است؛ ولی "شبکه های انتقال" مشمول خصوصی سازی نشده اند [البته شرکتهای برق منطقه ای مشمول واگذاری شده اند]؛ اگرچه در حوزه انتقال برق می توان از روش مشارکت دولت- خصوصی استفاده کرد. هم اکنون، الگوی استفاده از نیروگاههای مقیاس کوچک مورد ترویج وزارت نیرو قرار گرفته است.

۳-۵ - در حالی که در ایران مخارج دولت از GDP [سال ۲۰۱۰]، ۲۴٫۷٪ و کمتر از متوسط جهانی [۳۱٫۱٪] و اروپا [۴۰٪] است؛ ولی در اروپا تنها ۱۷٪ و متوسط جهانی ۲۳٪ از مخارج دولت مربوط به جبران خدمات کارکنان است؛ که نشان می دهد اگر چه در آن کشورها اندازه دولت (مخارج دولت) بزرگتر است؛ ولی حجم تصدیگری دولت کمتر است. [گزارش سال ۲۰۱۲ بانک جهانی]

در قانون خدمات مدیریت کشوری، واگذاری مدیریت، انجام مشارکت و خرید خدمات، از روشهای انجام امور تصدیهای اجتماعی فرهنگی و خدماتی دولت شمرده شده و در آنها بر صلاحیت علمی و اخلاقی مجریان تاکید شده که بایستی مطابق با استانداردهای تعریف شده باشد؛ همچنین کیفیت و قیمت نیز در چارچوب مقررات خواهد بود. در واقع دولت، نوعی در این موارد دخالت خواهد داشت. نحوه واگذاری تصدیها در آیین نامه اجرایی ماده ۲۴ قانون مذکور پیش بینی و مشخص گردیده که در شرایط مساوی اولویت با چه اشخاصی است؛ در حالیکه شرایط مساوی هرگز پیش نمی آید. در برخی کشورها شیوه واگذاری تصدیها، ترجیحی است و از ابتدا مشخص گردیده مثلا مدیریت مدارس در اختیار کلیساها و یا مراکز غیر انتفاعی باشد؛ یا تامین آب و برق روستایی در اختیار تعاونیها باشد.

۳-۶ - در نقشه جامع علمی کشور بدون قید هدف کمی، "افزایش سهم آموزش از بودجه عمومی" هدف قرار گرفته است؛ همچنین سهم آموزش در افق چشم انداز ۷٪ GDP تعیین شده است؛ که در سال ۱۳۸۹ بنا بر گزارشهای مرکز آمار ایران ۴٫۴٪ بوده

است. بنا بر گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۱۱، ایران با رتبه ۸۸، در گروه کشورهای با توسعه انسانی بالا قرار گرفته است؛ ولی درصد هزینه های آموزش از GDP، برای متوسط این گروه ۶٫۵٪، اما برای ایران ۵٫۵٪ گزارش شده است.

بنا بر اعلام وزارت آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۰، ۱۱۸ هزار مدرسه با ۱۲٫۸ میلیون نفر دانش آموز در کشور وجود داشته است؛ که ۱۶ هزار از آنها با ۱٫۲۸۰ میلیون دانش آموز از مدارس غیردولتی بوده اند. به این ترتیب تعداد مدارس غیردولتی ۱۳/۵٪ و تعداد دانش آموزان آنها ۱۰٪ است. این نسبت بیش از نسبت مدارس غیر دولتی در آمریکا و انگلستان است.

۳-۷ - بنا بر نقشه تحول نظام سلامت "سهم بودجه دولت از سلامت" باید ۵۰ درصد افزایش یابد؛ همچنین سهم هزینه های سلامت از GDP به ۸٪ در انتهای برنامه پنجم برسد؛ که در سال ۱۳۸۹ بنا بر گزارشهای مرکز آمار ایران ۳٫۴٪ بوده است. بنا بر گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۱۱ در گروه کشورهای با توسعه انسانی بالا [شامل ایران] درصد هزینه های سلامت از GDP، ۶٫۷٪ است؛ ولی در ایران ۵٫۵٪ گزارش شده است.

۳-۸ - در قانون برنامه پنجم توسعه کشور بعضی اهداف کمی قید گردیده که مستلزم افزایش هزینه های جاری دولت است؛ از جمله افزایش بودجه تحقیق و پژوهش به (۳) درصد تولید ناخالص داخلی [که طی دوره ۲۰۰۹-۲۰۰۵ حدود ۰٫۷۹٪ GDP بوده است - گزارش سال ۲۰۱۲ بانک جهانی]؛ کاهش سهم مردم از هزینه سلامت [از ۵۰٪-اسناد پشتیبان نقشه سلامت] به ۳۰٪؛ قطع وابستگی هزینه های جاری دولت (صفر) به درآمدهای نفت و گاز؛ ضریب جینی به ۰/۳۵.

۳-۹ - ساختار سیاسی در کشور ما به گونه ای است که حاکمیت سیاسی در قوای مقننه، قضاییه و مجریه، تحت ولایت ولی امر عادل و با تقوا و غیر وابسته به سرمایه داران بزرگ، عملاً در دست اقلیت متوسط و کم درآمد است و لذا نفوذ سرمایه داران بزرگ که بعضاً حیات خود را در وابستگی به شرکتهای چند ملیتی می دانند به ارکان قدرت بسیار دشوار است.

۳-۱۰ - اقتضات ناشی از ایدئولوژی نظام از قبیل شرایط تحمیلی بین المللی و فشارهای اقتصادی، مستلزم بالا رفتن ضریب امنیت ملی و افزایش ضریب "یکپارچگی اجتماعی" است؛ که خود مستلزم توجه بیشتر به طبقات متوسط و کم درآمد، پوشش همگانی انواع خدمات و مشارکت دادن همگان در همه حوزه ها است.

اقتضات مذکور در فوق؛ همچنین سایر اهداف کمی که در قانون برنامه پنجم و سیاستهای کلی نظام پیش بینی شده است؛ از جمله رسیدن به رشد اقتصادی سالیانه حداقل ۸٪ تولید ناخالص داخلی؛ ارتقاء سهم بهره وری در رشد اقتصادی به یک سوم؛ کاهش نرخ بیکاری به ۷٪ و افزایش سهم بخش تعاون به ۲۵٪ اقتصاد ملی؛ همه و همه بر اندازه دولت، شیوه خصوصی سازی و نیز نحوه و حدود مشارکت دولت - خصوصی موثر است؛ که باید مورد ملاحظه برنامه ریزان و مجریان قرار گیرد.

۴ - تاربخچه ، علل پیدایش و چیستی تعاونیها

نهضت تعاون به شیوه رسمی در ابتدا محصول اعتراض به عوارض نا مطلوب ناشی از انقلاب صنعتی اروپا و نظام سرمایه داری جدید بود؛ که موجب ایجاد انحصارات، کاهش سطح دستمزدها، درآمد و قدرت خرید کارگران و کشاورزان، گسترش فقر و بیکاری، شکاف طبقاتی و بحرانیهای اجتماعی گردیده بود. این زمینه موجب ابداع و شکل گیری اولین تعاونی مصرف کارگری (۱۸۴۴) در انگلستان برای تقویت قدرت خرید کارگران شد؛ که بعدها موجب گسترش نهضت تعاون در جهان گردید.

مؤسسه یا شرکت تعاونی نوعی شخصیت حقوقی است که بر مبنای ارزش ها، اصول و قواعد تعاونی استوار شده است. این اصول و قواعد با اصول حاکم بر شرکت های سهامی متفاوت است. در نگاه بین الملل، تعاونی، انجمن یا مؤسسه ای است که اعضای آن توافق می کنند با مشارکت اقتصادی هم برای رفع نیازهایشان با تأکید بر رعایت اصول و ارزشهای خاصی ملهم از معنویت، اخلاق و عدالت فعالیت اقتصادی دسته جمعی نمایند. بر اساس بازنگری اتحادیه بین المللی تعاون (۱۹۹۵) **اصول تعاونی** رهنمودهایی است که طبق آن تعاونی ها تحقق ارزش ها را عملی می سازند که بقرار ذیل می باشند :

اصل اول عضویت اختیاری و آزاد؛ اصل دوم کنترل دموکراتیک توسط اعضا [یک عضو، یک رأی]؛ اصل سوم مشارکت اقتصادی اعضا [و بر قراری سود محدود برای سرمایه؛ تقسیم بخشی از درآمد به نسبت معاملات هر یک از اعضا با تعاونی؛ تخصیص ذخایر برای توسعه تعاونی؛ حمایت از فعالیتهایی که به تصویب اعضا می رسد]؛ اصل چهارم خودگردانی و عدم وابستگی [توسط اعضا کنترل می شوند]؛ اصل پنجم آموزش، کارورزی و اطلاع رسانی [برای اعضا، مدیران و کارکنان خود]؛ اصل ششم همکاری بین تعاونی ها [تشکیل اتحادیه ها و فدراسیونها و تأکید بر معاملات باهم و یکپارچگی]؛ اصل هفتم توجه به جامعه.

با توجه به مشخصه های مذکور، تعاونی اگرچه شرکت است؛ ولی هدف آن اقتصاد صرف یا کسب سود به هر طریق نیست؛ بلکه هدف توأم اقتصادی و اجتماعی دارد.

در کشورهای سوسیالیستی (کمونیستی) الگوی تعاونی به عنوان پلی برای اشتراکی کردن مالکیت و دولتی کردن اقتصاد مورد بهره برداری قرار گرفت؛ ولی در کشورهای اروپایی هم مرز شوروی سابق، تعاونیها هم از سوی کلیسا و هم از سوی دولتها برای پیشگیری از نفوذ کمونیزم در بین کشاورزان و کارگران؛ پیشگیری از ورشکستگی کشاورزان خرده پا و روستاییان؛ افزایش قدرت خرید کارگران و کشاورزان کم درآمد و کمک به اشتغال مجدد کارگران بیکار شده، مورد حمایت قرار گرفتند و با تشکیل دولتهای رفاه، توسعه تعاونیها برای تحقق اهداف مذکور، خود "هدفی استراتژیک" محسوب می شد؛ این موجب گسترش تعاونیها قبل از دهه ۱۹۸۰ و فروپاشی شوروی در آن کشورها (عمدتا کشورهای حوزه اسکاندیناوی) شد. طبق گزارش سال ۲۰۰۸ اتحادیه بین المللی تعاون در خصوص ۳۰۰ تعاونی برتر جهان، حدود ۹۰ درصد تعداد ۳۰۰ تعاونی برتر جهان از نظر درآمد سال ۲۰۰۴، پیش از سال ۱۹۸۰ و ۴۹ درصد آنها پیش از سال ۱۹۴۰ تشکیل شده اند.

بعد از دهه ۱۹۸۰ با فروپاشی شوروی، در کشورهای سرمایه داری، تعاونیها بیشتر به عنوان "نقش تنظیمی و رفع نارساییهای نظام بازار" و یا به عنوان "یک چتر حمایتی برای اقشار کم درآمد" بکار گرفته شده اند. اگر چه در این کشورها تقدم فعالیت با بخش خصوصی است؛ ولی تعاونیها در این کشورها هم در حوزه های رقابتی و هم در حوزه هایی که جذابیتی برای بخش خصوصی نداشته باشد؛ موثر بوده و حذف آنها چالشهای اجتماعی را تشدید می کند.

در دهه های اخیر بحث توسعه تعاونیها از زاویه "توسعه انسانی" مجددا مطرح شده است. اتحادیه بین المللی تعاون (ICA) به عنوان اصلی ترین سازمان جنبش تعاون در جهان، در سال ۱۹۹۵ با دریافت نظرات ۹۶ کشور عضو - از جمله ایران - ارزش ها و اصول تعاون را مورد بازنگری قرارداد و چارچوب جدیدی را وضع و اعلام کرد؛ در سال ۲۰۰۲ نیز سازمان ملل متحد در سر فصل "توسعه انسانی" بر چارچوب وضع شده توسط اتحادیه مذکور تأکید و توصیه های سیاستی به دولتها ارائه کرد؛ همچنین کنفرانسهای بین المللی وزرای مرتبط با حوزه تعاونیها یکی پس از دیگری برگزار می شود. موارد مذکور و بویژه بحران مالی اخیر

جهانی همه موجب گردیده دوباره موج جدیدی در توسعه تعاونیها در جهان به راه بیفتد؛ بطوری که سال ۲۰۱۲ از سوی سازمان ملل متحد، "سال بین المللی تعاون" نام گرفته است.

۵ - تاریخچه تعاونیها در ایران و جایگاه قانونی آن

در ایران در سال ۱۳۰۳ هجری شمسی، با تدوین قانون تجارت، مقرراتی برای تعاونی ها وضع گردید؛ اولین تعاونی نیز در ۱۳۱۴ تاسیس شد؛ ولی قبل از وقوع انقلاب اسلامی و عمدتا از سال ۱۳۴۱ به بعد، گسترش آن به این دلیل بود که بعد از جنگ جهانی دوم، آمریکا تحت عنوان استراتژی پیشگیری از نفوذ کمونیزم بویژه در کشورهای حاشیه شوروی سابق از جمله ایران الگوی تعاونی را نیز مورد ترویج قرار داد؛ که بدنبال آن از دوره اصلاحات ارضی تعاونیهای روستایی با مدیریت دولتی شکل گرفتند؛ با این حال سهم تعاونیها چه در کل اقتصاد و چه در بخش کشاورزی، قبل از انقلاب اسلامی بسیار ناچیز بوده است. بعد از وقوع انقلاب اسلامی ایران این الگو با هدف "پیشگیری از تمرکز ثروت در دست عده ای خاص" [مانع ایجاد نظام سرمایه داری] و "جلوگیری از دولتی شدن اقتصاد" [مانع ایجاد نظام سوسیالیستی] وارد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران شد. اهداف مذکور در اصل ۴۳ قانون اساسی تصریح شده اند. در اصل (۴۴) قانون اساسی نیز، تعاونی به عنوان "یک بخش اقتصادی" و "یک پایه از پایه های اقتصاد کشور" مطرح شده است.

در سال ۱۳۷۷ مقام معظم رهبری تصریح کردند که «من به تعاون اعتقاد دارم» و ضمن اعلام دلایل آن [برجسته بودن عدالت اجتماعی همراه با رشد اقتصادی] خواستار ۱۰ برابر شدن فعالیتهای بخش تعاونی در کشور شدند. در سال ۱۳۸۴، سیاستهای کلی اصل ۴۴ از سوی ایشان ابلاغ شد و مقرر شده سهم بخش تعاونی در اقتصاد ملی تا پایان برنامه پنجم توسعه کشور به ۲۵٪ بالغ گردد. در سیاستهای کلی برنامه پنجم نیز تصریح گردیده که هدف توسعه بخش تعاونی، توانمندسازی اقشار متوسط و کم درآمد برای حضور در صحنه اقتصاد است. اینها نشان می دهد توسعه بخش تعاونی در ایران، هدفی راهبردی و از الزامات تحول ساختاری در ایران است.

۶ - ظرفیت اجتماعی تعاونیها

تعاونیها از یک ظرفیت بالای اجتماعی برخوردارند. در بخش دولتی معمولاً اهداف اجتماعی مقدم بر اقتصادی قرار می گیرد؛ در بخش خصوصی معمولاً اهداف سوداگرانه و اقتصادی صرف ملاک قرار می گیرد؛ ولی در تعاونی اهداف اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی توأمان ملاک قرار می گیرد؛ این ویژگی متمایز کننده تعاونیهاست.

هدف موسسین و کسانی که به عضویت تعاونی در می آیند ممکن است ایجاد اشتغال برای اعضای خود؛ یا تأمین نیازهای رفاهی و معیشتی؛ مثل مسکن، مصارف کالایی و اعتباری، آموزش، بهداشت و درمان، خدمات اجتماعی، خدمات حمل و نقل، آب و برق و گاز و تلفن و نظایر اینها برای اعضای خود؛ یا تأمین نیازهای حرفه ای کسب و کار خصوصی اعضای خود و یا تأمین سایر نیازهای اقتصادی اجتماعی اعضا باشد؛ بطوری که مطلوبیت بیشتری برای اعضای آنها در بر داشته باشد.

تأمین نیاز اعضا، همراه با ایجاد فرصت های برابر برای همه واجدین شرایط عضویت؛ گسترش آموزش و اطلاع رسانی و مشارکت موثر در تصمیمات؛ تجمع سرمایه های کوچک؛ حذف واسطه های غیر ضرور؛ تعاون و همبستگی بین اعضا و بین تعاونیها؛ خود موجب انجام فعالیتهای بزرگ؛ توزیع عادلانه امکانات اقتصادی و اجتماعی؛ توزیع عادلانه درآمدها؛ افزایش قدرت اقتصادی و خرید مزد و حقوق بگیران و افراد کم درآمد عضو می گردد و در کلان اقتصاد نیز موجب ارتقاء یکپارچگی

اجتماعی؛ قدرت بخشی به مردم؛ ایجاد، حفظ و توسعه اشتغال؛ فقرزدایی و بهبود شرایط زندگی و رفاه؛ مالکیت جمعی منابع و تقویت رقابت پذیری اقتصاد کشور به ویژه در بحران ها می شود.

در بخشهای زیر ساخت و به ویژه خدمات رسانی در آموزش و بهداشت و خدمات آب، نگاه اخلاقی (فرهنگی) و اجتماعی بسیار واجد اهمیت است و لذا تعاونیها می توانند جایگاه برجسته ای داشته باشند؛ همچنین ممکن است کاهش تصدی دولت، با تعدیل نیروی انسانی و کاهش سطح دستمزدها در بخش خصوصی همراه باشد؛ که الگوی تعاونی می تواند در جهت پیشگیری از عوارض منفی آن موجب اشتغال کارکنان مذکور برای انجام تصدیها و یا موجب افزایش قدرت خرید و تامین رفاه آنها گردد.

معمولا اقشار متوسط وضعیف جامعه [۷۰درآمدی پایین] اعضای تعاونیها می شوند و مجموع درآمد اینگونه اشخاص در کشورها از جمله ایران کمتر از ۴۰٪ از کل درآمدهاست؛ ضمن اینکه معمولا اقشار متوسط و کم درآمد، پس انداز بلندمدت بمراتب کمتری نسبت به اقشار پردرآمد دارند و جذب پس اندازهای خرد آنها پیچیدگی هایی دارد؛ لکن بطوری که اشاره خواهد شد تجربه تعاونیها در جهان و ایران نشان می دهد تعاونیهای با مقیاس عضویت بالا، مشکلات تامین مالی ندارند؛ همچنین تجربه جهانی و ایران نشان میدهد سطح فناوری در تعاونیها در مقایسه با بخش خصوصی تفاوت چندانی ندارد و در هیچ گزارشی درجهان و یا ایران، سطح فناوری تعاونیها بعنوان یک چالش مطرح نشده است.

۲- انواع مدلهای تعاونی؛ ویژگیها، اهداف و ظرفیتهای در هر مدل

امروزه در سطح جهان تعاونیها با توجه به اهداف اجتماعی خود بطور معمول در قالبهای زیر تاسیس می شوند:

الف- تعاونیهای با عضویت کارکنان آن؛ موسوم به "تعاونیهای کار" یا تعاونیهای کارگری؛

ب- تعاونیهای با عضویت مشتریان یا مصرف کنندگان آن (غیر انتفاعی)؛ موسوم به "تعاونیهای توزیعی"؛ در دو مدل "تعاونیهای تامین نیازهای رفاهی و معیشتی مصرف کنندگان" یا "تعاونیهای تامین نیازهای حرفه ای مشاغل و کارفرمایان"

ج- تعاونیهای تلفیقی کار- مصرف کنندگان؛ موسوم به چند منظوره

د- اتحادیه ها و فدراسیونهای تعاونی (تعاونیهای با عضویت تعاونیها)

ه- تعاونیهای نسل جدید؛ که به شبه تعاونیها موسومند؛ مانند تعاونیهای سهامی عام و تعاونیهای سهام عدالت در ایران؛ یا شرکتهای سهامی که توسط تعاونیها کنترل می شوند؛ در برخی کشورها.

در هر یک از مدلهای مذکور، انواع فعالیتهای قابل انجام است. هر مدل هدفی اقتصادی اجتماعی را دنبال می کند و در هر کشور مدل مناسب، متناسب با اهداف مشترک دولت و گروههای اجتماعی و یا گروههای شغلی یا مناطق خاص ترویج می شود.

۲- الف - ۱- چستی و ظرفیتهای تعاونیهای کار :

بنا بر ماده ۹۰ قانون شرکتهای تعاونی مصوب ۱۳۵۰، شرکت تعاونی کار شرکتی است که به منظور تولید کالا یا انجام خدمات "با عضویت افرادی که نیروی کار خود را در اختیار شرکت می گذارند" تشکیل می شود. این مدل در قانون بخش تعاونی اقتصاد ج.ا.ا. مصوب ۱۳۷۰ تحت عنوان "تعاونی تولید" [ماده ۲۶] و نیز "تعاونی اشتغالزا" آمده است [تبصره ۱ ماده ۸].

در این مدل هدف موسسین، اشتغال یا بهبود وضع شغلی برای خود و سایر اعضا است. بخشی از سود به نسبت سرمایه تقسیم می شود و بخشی از آن تحت عنوان مازاد برگشتی متناسب با کارایی و دستمزد اعضای شاغل در تعاونی به آنها پاداش داده می

شود. اعضای هیات مدیره باید از صلاحیتهای لازم برای تصدی مدیریت برخوردار باشند؛ که نقطه قوتی برای مدیریت است. در ضوابط "کنفدراسیون اروپایی تعاونیهای کار" آمده است که میزان سهام کارکنان تعاونی نباید از ۵۱٪ کل سهام کمتر باشد و نیز در صورت خروج یا فوت هر یک از آنها، یک فرزند واجد شرایط، برای ورود به عضویت و اشتغال در تعاونی تقدم دارد. از مزایای اجتماعی این تعاونیها، تقسیم عادلانه فرصتهای اشتغال برای اعضا، دسترسی عادلانه کارجویان برای سرمایه گذاری و اشتغال، حذف اختلاف کارفرمایی - کارگری و حذف سودناشی از واسطه گری کارفرماست [چون کارگرو کارفرما عملیاتی است]؛ که این موجب کسب درآمد بیشتر برای اعضای شاغل در تعاونی می شود.

توانایی مالی و فناوری در این نوع تعاونی، به تعداد اعضا، توانایی مالی و فناوری اعضای آن و مدیران در استخدام آن بستگی دارد. چون معمولا در مقیاس کوچک و با تعداد اعضای کمتر از ۲۰ عضو تاسیس می شوند، در فعالیتهای کم سرمایه و کاربر و بویژه در فعالیتهای تخصصی که متکی بر نیروی انسانی است، گسترش و موفقیت بیشتری دارند و در این مقیاس از نظر تامین مالی و مدیریت و یا فناوری مشکلی ندارند؛ ضمن اینکه با افزایش تعداد اعضا مقیاس فعالیت نیز افزایش می یابد.

در آندسته از فعالیتهای سرمایه بر که بطور متوسط به ازای هر عضو میزان سرمایه مورد نیاز با احتساب اخذ تسهیلات بانکی خارج از توان اعضا باشد، تامین مالی ممکن است با مشکل مواجه شود. مثلا اگر فعالیتی مورد نظر باشد که به ازای هر فرصت شغلی چند میلیارد تومان نیاز داشته باشد؛ با توجه به اینکه هر یک از اعضای شاغل معمولا فاقد چنین توانایی هستند؛ انجام این فعالیت با مشکل مواجه خواهد شد. برای رفع این ضعف، روشهایی در دنیا مرسوم شده است. در برخی کشورها از جمله در ایران با جذب سهامداران غیر عضو، افزایش سرمایه آنها تا ۴۹ درصد امکانپذیر شده است [ماده ۱۰ قانون اصل ۴۴]. در دنیا برخی از این مدل تعاونیها با تشکیل نوعی کنسرسیوم و یا تعاونی جدید و یا اتحادیه اقتصادی و یا حتی با تشکیل شرکت سهامی متشکل از مجموعه ای از تعاونیهای کار (خوشه ای)، توانایی خود را افزایش داده اند و فعالیتهای با مقیاس بزرگ را بخوبی امکانپذیر کرده اند؛ که گروه تعاونی موندراگون در اسپانیا و گروه تعاونی پیشگامان کویر یزد در ایران از آن جمله اند.

۷- الف - ۲- جایگاه و عملکرد تعاونیهای کار

تعاونیهای کار در سطح جهان عمدتا در کشورهایی که حمایت از اشتغال، یک راهبرد تلقی شده از رونق برخوردار شده اند؛ نظیر کشورهای اسپانیا، ایتالیا و فرانسه. ابتدا در فعالیتهای صنعتی گسترش داده شدند؛ ولی بتدریج فعالیتهای دیگری بویژه در بخش خدمات در قالب تعاونی کار شکل گرفت؛ بطوری که امروزه بخشی از تعاونیهای حوزه های آموزش، بهداشت و سلامت، برق، آب، فعالیتهای عمرانی و پیمانکاری و نظایر اینها در کشورهای مختلف از جمله ایران در این قالب فعالیت می کنند و برخی از آنها توانسته اند از مقیاس بزرگ برخوردار شوند.

دو تعاونی کار صنعتی ایتالیایی بترتیب با ۱،۴۴ و ۱،۱۲ میلیارد دلار درآمد در سال ۲۰۰۸ در فهرست ۳۰۰ تعاونی برتر جهان قرار داشته اند. [گزارش ۳۰۰ تعاونی برتر ۲۰۱۲؛ اتحادیه بین المللی تعاون]؛ علاوه بر آن یکی از الگوهای موفقیت تعاونیهای کار برای حضور رقابتی در اقتصاد، تشکیل کنسرسیومی از تعاونیهای کار در قالب یک تعاونی است؛ که تعاونیهای اسپانیا انجام داده اند.

گروه تعاونی موندراگون (MONDRAGON) اسپانیا ابتدا با تعداد اندکی از تعاونیهای صنعتی کار در منطقه باسک اسپانیا تشکیل شد و اکنون متشکل از ۸۵ درصد تعاونیهای کار صنعتی آن کشور است و با ۸۳،۶ هزار شاغل و ۹۰۰۰ دانشجو در مراکز آموزش

عالی (دانشگاه) آن، در سال ۲۰۰۸ دارای ۳۶,۳ میلیارد دلار دارایی و ۱۷,۷ میلیارد دلار درآمد بوده است. از نظر درآمد، هفتمین شرکت بزرگ و از نظر اشتغال، سومین در اسپانیا است و تقریباً در همه عرصه‌ها فعالیت می‌کند و جزء ۳۰۰ تعاونی برتر جهان از نظر درآمد است. این تعاونی اگر چه فعالیت خود را با صنعت شروع کرد؛ ولی امروزه فعالیتهای اصلی آن در بخشهای صنعتی، مالی اعتباری، خرده فروشی و آموزش عالی است و دارای ۱۴ مرکز تکنولوژی (R+D) در سال ۲۰۱۰ بوده که مراکز مذکور ۸۰۰ نیروی کار و بودجه ای معادل ۵۹,۱ میلیون یورو داشته اند. [سایت تعاونی www.mondragon-corporation.com]

مطالعه ای که در سال ۲۰۰۹ توسط کنفدراسیون تعاونی های کار و تعاونی های اجتماعی اروپا انجام شد نشان داد موقعیت تعاونی های کار در دوران بحران اقتصادی اخیر در مقایسه با سایر بنگاههای اقتصادی هم اندازه آنها بهتر بوده است؛ خصوصاً در موج دوم بحران که از سال ۲۰۱۰ آغاز شد این نتایج مورد تاکید قرار گرفت. در سال ۲۰۱۱ در خوشه های تعاونی فرانسه از دست دادن کار کاهش یافت. در ایتالیا ۶۸,۳٪ تعاونی ها توانستند سطح نیروی انسانی خود را حفظ کنند و ۱۸٪ افزایش نیروی کار داشتند. در اسپانیا ۱۳,۳۶۶ شغل جدید در تعاونی های خدماتی کار ایجاد گردید.

این مطالعه نشان داد انتقال وظایف دولت به تعاونی های کار یکی از تجربه های موفق در دوران بحران اقتصادی بوده که خصوصاً از سوی کشورهای فرانسه، ایتالیا و اسپانیا به کار گرفته شده و موجب گردیده شغل کارکنان این بخش ها محفوظ بماند. در ایران نیز اگر چه عمده تعاونیهای کار، مقیاس کوچک دارند؛ ولی نمونه هایی از تعاونیهای کار با مقیاس بزرگ نیز وجود دارد؛ از جمله "تعاونی مجتمع صنعتی رفسنجان" با ۸۰۰۰ عضو و بیش از ۶۰۰۰ شاغل؛ با فعالیت تولید فیبر نوری، هادی متر (MCM) برای تولید کابلهای مسی، کود شیمیایی سوپر فسفات، نئوپان، موکت، آجر سفال، بسته بندی و کیوم پسته و خشکبار، باغداری پسته با مساحت ۳۰۰ هکتار؛ همچنین این تعاونی مجری واگذاری ۲ میلیون تلفن همراه اعتباری تالیا در کشور است. در ایران تعاونیهای تولیدی و یا خدماتی کار در اکثر عرصه ها ترویج شده و از نظر تعداد تعاونی بیشترین تعداد را در کشور دارند (بالغ بر ۷۰ درصد تعداد تعاونیها). بر اساس آمارهای ثبتی [پایان فروردین ۱۳۹۱]، شرکتهای تعاونی تولیدی و خدماتی کار که تا پایان سال ۱۳۹۰ ثبت شده اند، جمعاً ۱۰۰ هزار تعاونی، با ۱,۵ میلیون عضو، ۹۶۱ هزار اشتغالزایی و ۲۶,۶ هزار میلیارد ریال سرمایه ثبتی [که قریب به اتفاق آنها تجدید ارزیابی نشده است]، بصورت فعال، غیر فعال و در دست اجرا موجود بوده است.

شرکتهای تعاونی تولیدی و خدماتی کار [فعال، غیرفعال و در دست اجرا] - ثبت شده تا پایان ۱۳۹۰

موضوع فعالیت	تعداد تعاونی	تعداد اعضا	اشتغالزایی	سرمایه ثبتی (میلیارد ریال)
تولیدی کشاورزی	۳۰۴۲۵	۳۸۸۷۷۰	۲۴۴۱۸۴	۳۸۶۶
تولیدی صنعتی	۲۵۶۲۴	۲۸۶۳۶۸	۲۶۰۵۲۵	۷۲۰۸
تولیدی معدنی	۱۸۶۲	۶۰۲۸۲	۱۷۲۹۶	۲۰۴
عمرانی و ساختمانی	۲۸۴۹	۴۶۶۱۱	۳۸۴۶۰	۲۴۱
تولیدی فرش دستباف	۲۱۲۶	۵۰۳۴۳	۴۲۳۳۷	۱۰۱
خدماتی (کار)	۳۷۴۵۱	۶۶۹۱۳۰	۳۵۸۳۱۶	۱۵۰۴۴
جمع	۱۰۰۳۳۷	۱۵۰۱۵۰۴	۹۶۱۱۱۸	۲۶۶۶۴

برای آشنایی بیشتر برخی تعاونیهای زیربخش خدمات نیز در قالب جدول زیر ارائه شده است.

بعضی تعاونی های کار خدماتی ثبت شده فعال، غیر فعال و در دست اجرا تا پایان ۹۰/۱۲/۳۰

استان	تعداد	اعضا	سرمایه - میلیارد ریال	اشتغالزایی
مدارس غیر انتفاعی	# ۸۰۸	# ۱۲۹۳۷	# ۷۴,۷	# ۹۳۱۳
تحقیقاتی و پژوهشی	# 4<7	# 686:	# ۷,۷	# 5<7:
خدمات اداری مالی و پشتیبانی	# 6888	# <9436	# ۳۲۳,۴	# 6<886
آموزش فنی حرفه ای و آزاد	# 596;	# 5<;75	# ۱۴۴,۵	# 597<<
خدمات بهداشتی و درمانی	# 59:9	# 5<<3<	# ۵۷۴۰	# 635;9
خدمات بیمه ای (عاملیت)	# 437	# 43<4	# ۱,۵	# ;::
خدمات راهداری	# 583	# 7795	# ۱۳	# 59<:
خدمات رایانه ای	# 6495	# 57;8;	# ۱۶۸	# 4<<65
خدمات زیست محیطی	# 694	# 6954	# ۲۰,۴	# 69;<
خدمات پمپ بنزین	# 64:	# 6<:6	# ۲۱	# 5757
خدمات فنی و مهندسی و مشاوره	# 683<	# 8;9;7	# ۳۲۰	# 693:7
خدمات مخابراتی و پستی	# 78<	# ;;59	# ۲۱۱۴	# 6989
توزیع آب و برق و گاز	# 4599	# 53947	# ۳۴۵۸	# 45556
	#	#	#	#
هنری و فرهنگی و تبلیغاتی	# 4489	# 459;;	# ۱۰۵	# <645
ورزشی	# ;47	# :498	# ۳۰,۲	# :337

۷- ب- ۱- چستی و ظرفیتهای تعاونیهای توزیعی :

بطور معمول در جهان، تعاونیهای توزیعی معمولاً در دو قالب "تعاونیهای تامین نیاز رفاهی مصرف کنندگان" و "تعاونیهای تامین نیاز حرفه ای گروههای شغلی" و با عضویت آزاد آنها (مشتریان) تاسیس می شوند. معمولاً "غیر انتفاعی" بوده [قیمت خدمات به قیمت تمام شده] و فقط به اعضای خود خدمات می دهند؛ ولی عضویت در آنها برای همه واجدین شرایط [مشتریان ساکن یا شاغل حوزه عمل تعاونی] آزاد است. این تعاونیها در جهان بعنوان NGO ها و سازمانهای غیر انتفاعی دارای فعالیت اقتصادی نیز مطرح هستند.

در "تعاونیهای تامین نیاز مصرف کنندگان"، مصرف کنندگان کالا و یا خدمات، عضو شده و تعاونی را اداره می کنند. هدف موسسین و اعضا، تامین نیازهای رفاهی خود مثل کالا، مسکن، اعتبار، خدمات بهداشتی درمانی، خدمات آموزشی، حمل و نقل اعضا، تامین آب شرب و برق و سوخت و نظایر اینهاست؛ که در قالب تعاونیهای مصرف، مسکن، اعتبار و نیز تعاونیهای آموزشی با عضویت اولیای دانش آموزان و یا تعاونیهای بهداشتی و درمانی با عضویت مصرف کنندگان خدمات سلامت قابل تشکیلند. در اینگونه تعاونیها بزرگی مقیاس یک عامل مهم در کاهش قیمت تمام شده است.

در "تعاونیهای توزیعی تامین نیاز حرفه ای گروههای شغلی" از قبیل تعاونیهای کشاورزان، تعاونیهای با عضویت مدارس و یا با عضویت مراکز بهداشتی و درمانی و نظایر اینها، اشخاص حقیقی و حقوقی کارفرما برای خرید جمعی، تامین و تدارک مواد

و ملزومات و تجهیزات مورد نیاز خود، برای دریافت خدمات پشتیبانی حرفه ای [مثل خدمات آموزشی و پژوهشی، فنی، مالی و اعتباری] و نیز برای بازاریابی و فروش محصولات خود عضو تعاونی می شوند و تعاونی رقابت پذیری اعضا را در بازار افزایش می دهد. بعضی از اینگونه تعاونیها، به اعضای خود خدمات ویژه مصرف کنندگان نیز ارائه می دهند.

از مزایای اجتماعی تعاونیهای توزیعی، دسترسی برابر و عادلانه همه اعضا به نیازها و پوشش همگانی خدمات، حذف واسطه های اضافی و تقسیم سود ناشی از واسطه گری بین اعضا است؛ که معمولاً در قالب کاهش قیمت کالا و خدمات خود را نشان می دهد و اعضا خدمات مذکور را ارزانتر دریافت می کنند.

یکی از مشکلات این مدل از لحاظ نظری، این است که چون رای اعضا به میزان سهام و مشارکت مالی اعضا بستگی ندارد و از طرف دیگر سود بسیار محدودی تقسیم می شود (غیر انتفاعی است)؛ اعضا برای افزایش مشارکت مالی انگیزه ندارند؛ لکن در عمل، این مشکل در تعاونیهای مسکن به چشم نمی خورد و در سایر فعالیتها نیز با اتخاذ تدابیری از جمله افزایش تعداد اعضا و بزرگتر شدن مقیاس، اتصال به شبکه تعاونیهای اعتباری، برقراری نصاب سرمایه و حق عضویت، افزایش ذخایر، برخورداری از کارتهای اعتباری ویژه و تشکیل کنسرسیوم و نظایر اینها، این مشکل در تعاونیهای موفق جهان مشاهده نمی شود.

در خصوص توانایی مدیریتی، بسته به اینکه در میان اعضا افراد واجد صلاحیت حرفه ای وجود داشته باشد، یا نداشته باشد موضوع متفاوت است. در بعضی تعاونیها هیات مدیره مانند هیات امنا است و از روش مدیریت پیمان استفاده می کنند؛ مثل اغلب تعاونیهای مسکن مهر؛ ولی در بعضی تعاونیها بویژه در تعاونیهای با تعداد اعضای زیاد که در بر گیرنده اشخاص صاحب صلاحیت باشند هیات مدیره می تواند تخصصی باشد.

در ایران بنا بر قانون شرکتهای تعاونی مصوب ۱۳۵۰، تعاونیهای کشاورزی و روستایی، صیادان، مصرف کنندگان، مسکن، اعتبار، صاحبان حرفه ها و صنایع دستی، صاحبان صنایع کوچک، تهیه و توزیع و یا صاحبان مشاغل آزاد (صنوف)، از این مدل هستند. در قانون بخش تعاونی ۱۳۷۰ نیز در ماده ۲۷ تشکیل تعاونیهای توزیع تأمین نیاز مصرف کنندگان و نیز تعاونیهای توزیع تأمین نیاز مشاغل تولیدی پیش بینی شده است.

۲-ب-۲- جایگاه و عملکرد تعاونیهای توزیعی

مدل تعاونی توزیعی و یا همان مدل تعاونی متشکل از ذینفعان خدمات، متعارف ترین مدل تعاونی در جهان است. فعالیت در قالب این مدل ابتدا در خرده فروشی (مصرف) و سپس در اعتبار بود؛ ولی بتدریج در فعالیتهای مختلف گسترش یافتند. بسیاری از تعاونیهای بزرگ جهان از این مدل پیروی کرده اند؛ از جمله: بزرگترین شرکت فرآوری دانه سویا در جهان؛ یکی از ۱۰ تولیدکننده اول و بزرگترین صادر کننده لبنیات جهان (یک سوم بازار لبنیات جهان)؛ بزرگترین کارخانه و بازار برنج دنیا؛ بزرگترین بازار فروش گل در جهان؛ بزرگترین تولید کننده شیر در اروپا؛ بزرگترین بازار محصولات دامی در آمریکا؛ بزرگترین صنعت فرآوری مواد غذایی هند؛ بزرگترین کارفرما و مرکز خرده فروشی در سوئیس؛ بزرگترین تأمین کننده مسکن اجتماعی در فرانسه؛ بزرگترین شرکت بیمه گذار چند منظوره کانادا؛ از معروفترین مراکز بهداشتی درمانی هلند؛ چهارمین بانک بزرگ فرانسه؛

پنجمین شرکت بیمه بزرگ آمریکا. [گزارشهای اتحادیه بین المللی تعاون - ۳۰۰ تعاونی برتر جهان]

در ایران نیز تعداد زیادی تعاونی مصرف، مسکن و اعتبار با تامین مالی مناسب و همراه با فناوریهای روز و رو به رشد در قالب این مدل شکل گرفته اند. هم اکنون بیش از دو میلیون واحد مسکونی مسکن مهر از طریق تعاونیهای توزیعی مسکن در دست احداث است؛ که ظرفیت تعاونیهای توزیعی را برای تجمیع منابع کوچک و انجام سرمایه گذاریهای بزرگ آنهم همراه با کاهش قیمت و افزایش قدرت خرید طبقات کم درآمد بخوبی نشان می دهد. در ایران علیرغم اینکه برای فعالیت مدل تعاونی توزیعی در حوزه های زیرساختی ظرفیت قانونی وجود داشته است؛ ولی بدلیل دولتی بودن اغلب خدمات مذکور، تعاونیهای توزیعی صرفاً به خرید و فروش کالا و نیز مسکن و اعتبار پرداخته و بندرت در سایر زمینه ها ورود کرده اند.

بر اساس آمارهای ثبتی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی [پایان فروردین ۱۳۹۱]، شرکتیهای تعاونی توزیعی که تا پایان سال ۱۳۹۰ ثبت شده اند، جمعاً ۳۶,۶ هزار تعاونی، با ۱۰ میلیون عضو، ۷۷۵ هزار اشتغالزایی و بالغ بر ۳۲ هزار میلیارد ریال سرمایه ثبتی [که قریب به اتفاق آنها تجدید ارزیابی نشده است]، بصورت فعال، غیر فعال و در دست اجرا موجود بوده اند؛ که از نظر تعداد تعاونی حدود ۲۵٪؛ ولی از نظر تعداد اعضا بدون در نظر گرفتن تعاونیهای شهرستانی سهام عدالت، بیش از ۸۱٪ کل اعضای تعاونیها را در اختیار دارند.

تعاونیهای توزیعی [فعال، غیر فعال، در دست اجرا] تحت نظارت وزارت تعاون...، ثبت شده تا پایان ۱۳۹۰

موضوع	تعداد تعاونی	تعداد اعضا	اشتغالزایی	سرمایه ثبتی (میلیارد ریال)
مسکن	۱۹۸۵۸	۲۱۴۹۴۴۹	۴۶۴۶۸۹	۶۸۰۹
مصرف	۶۲۴۹	۳۶۶۴۵۶۴	۱۲۰۴۴۱	۹۸۵۹
مرزنشینان	۴۵۷	۳۰۴۲۴۷۷	۱۴۴۴۵	۳۲۸
اعتبار	۱۵۱۲	۴۴۶۱۴۱	۲۶۱۵۹	۶۰۹۶
جمع تامین نیاز مصرف کنندگان	۲۸۰۷۶	۹۳۰۲۶۳۱	۶۲۵۷۳۴	۲۳۰۹۲
صیادان	۱۷۴	۲۱۸۲۵	۵۸۳۸	۸,۴
فرشبافان	۴۵۸	۴۶۱۲۲	۲۵۷۶۳	۱۳
صنوف تولیدی و سایر تولید کنندگان	۲۴۶۴	۲۴۴۲۴۳	۲۳۵۳۵	۵۵۱,۶
صنوف توزیعی و خدماتی	۲۰۹۰	۲۲۰۱۶۷	۱۶۸۴۳	۶۶۴۶
تامین نیاز مشاغل حمل و نقل	۳۳۰۸	۱۹۵۶۸۵	۷۷۵۷۹	۴۷۹۵
جمع تامین نیاز مشاغل	۸۴۹۴	۷۲۸۰۴۲	۱۴۹۵۵۸	۱۲۰۱۴
جمع کل تعاونیهای توزیعی	۳۶۵۷۰	۱۰۰۳۰۶۷۳	۷۷۵۲۹۲	۳۵۱۰۶

بخشی از تعاونیهای توزیعی زیر نظر سازمان تعاون روستایی (وزارت جهاد کشاورزی) تحت عنوان تعاونیهای کشاورزی و روستایی فعالیت می کنند و بر اساس آمارهای آن سازمان، در پایان ۱۳۸۸ تعداد ۱۸۷۳ تعاونی کشاورزی (تامین نیاز کشاورزان و سایر مشاغل بخش کشاورزی) با ۱ میلیون عضو، ۲۹۴۱ شرکت تعاونی روستایی (تامین نیاز مصرف کنندگان) با ۵,۵ میلیون عضو و سرمایه ثبتی ۴۴۰ میلیارد ریال و ۱۲۳۰ شرکت تعاونی تولید کشاورزی (با عضویت کشاورزان) با ۳۷۵ هزار عضو فعالیت می کرده اند.

۷-ج-۱- چستی و ظرفیتهای تعاونیهای تلفیقی (چند منظوره)

در "تعاونیهای کار - مصرف کنندگان"، هم مصرف کنندگان مالکیت و عضویت دارند و هم کارکنان تعاونی. در این مدل هدف اصلی ارائه خدمات به مصرف کنندگان است؛ ولی کارکنان شرکت و به ویژه مدیران آن باید عضو باشند؛ به این ترتیب مشکل تامین مالی و نیز مشکل تخصصی بسیار کمتر می شود. [تبصره ۲ ماده ۸ قانون بخش تعاونی اقتصاد ج.ا.ا. مصوب ۱۳۷۰]

تعاونی کارکنان ایران خودرو یکی از تعاونیهای چندمنظوره توانمند است که در سال ۱۳۷۷ با ۵۰ عضو و ۱۵ میلیون ریال سرمایه ثبتی تاسیس شد و اکنون دارای بیش از ۵۹ هزار عضو و بالغ بر ۳۴۰۰ میلیارد ریال سرمایه ثبتی است.

بر اساس آمارهای ثبتی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی [پایان فروردین ۱۳۹۱]، شرکتهای تعاونی چندمنظوره که تا پایان سال ۱۳۹۰ ثبت شده اند، جمعا ۳۳۲۶ تعاونی، با ۶۶۱ هزار عضو، ۱۱۰ هزار اشتغالزایی و بالغ بر ۵ هزار میلیارد ریال سرمایه ثبتی [که اکثر آنها تجدید ارزیابی نشده است]، بصورت فعال، غیر فعال و در دست اجرا موجود بوده است. در بخش تعاونی ایران بیشترین سرمایه به ازای هر عضو، با ۷،۵ میلیون ریال سرمایه ثبتی [که عمدتا تجدید ارزیابی نشده است]، در این مدل تعاونیها است.

۷-ج-۲- تعاونیهای توسعه و عمران شهرستان

در ایران یکی از الگوهای تعاونی چند منظوره، شرکتهای تعاونی توسعه و عمران شهرستانی است؛ که به موجب قانون تاسیس شرکتهای تعاونی توسعه و عمران شهرستانی مصوب ۱۳۸۹ تاسیس آنها مورد حمایت قرار گرفته است. اعضاء این تعاونیها کلیه افراد حقیقی متولد یا ساکن یا شاغل در هر شهرستان می باشند. حداقل تعداد اعضاء جهت ثبت تعاونی باید به میزان نیم درصد (۰/۵٪) جمعیت آن شهرستان باشد. عضویت در این تعاونیها برای همه ساکنان و شاغلان در شهرستان مربوط کاملا آزاد است و تعاونی نمی تواند در انحصار اعضای اولیه در آید. عضویت در سایر تعاونیها مانع از عضویت در این تعاونی نیست. در مواردی که شرکت تعاونی، سرمایه گذاری در طرحهایی را برای توسعه شهرستان ضروری بداند به صورت شرکت مادر تخصصی (هلدینگ) عمل نموده و با تشکیل شرکتهای اقماری زمینه را برای سرمایه گذاری فراهم می نماید.

به موجب یکی از مواد قانون مذکور، دولت و سازمانهای وابسته می توانند فعالیتها، طرحها، زمینها و املاک قابل واگذاری در بخشهای تولیدی، توزیعی و خدماتی را در مواردی که برگراری مزایده به صرفه و صلاح نباشد با تأیید یکی از کمیسیونهای دولت از طریق ترک تشریفات مزایده در اختیار شرکتهای تعاونی موضوع این قانون قرار دهند. به موجب ماده دیگر شرکتهای تعاونی موضوع این قانون می توانند در تملک اراضی واقع در بافتهای فرسوده شهری و روستایی مصوب از طریق پرداخت حقوق دولتی، از تسهیلات قوانین مربوط به تملک اراضی واقع در طرحهای مصوب شهری و روستایی استفاده نمایند.

به موجب آن قانون نوع و چگونگی انجام فعالیتها و سایر شرایط عمومی توسط هیات وزیران معین می گردد؛ که البته آماده شده و قریبا به تصویب هیات وزیران خواهد رسید.

به نظر میرسد این مدل اغلب مزایای اجتماعی تعاونیها را داشته باشد؛ ضمن اینکه از مزایای مالی گسترده نیز برخوردار است. این الگو همانگونه که از نام آن پیداست برای انجام فعالیتهای مرتبط با توسعه و عمران شهرستان از قبیل تامین برق مقیاس کوچک، آب و فاضلاب شهری و روستایی، احداث و بهره برداری ورزشگاهها، احداث پارکینگهای طبقاتی، شبکه های حمل و نقل درون شهرستانی و نظایر اینها مناسب است.

۷-د-۱- فدراسیونهای تعاونی

منظور از فدراسیون تعاونی، تعاونیهای سطوح بالا تر است؛ یعنی تعاونیهایی با عضویت تعاونیها. در ایران به اتحادیه های تعاونی و اتاقهای تعاون مشهورند؛ که در سطوح شهرستانی، استانی و ملی فعالند. اتحادیه های تعاونی مانند تعاونیهای توزیعی برای تامین نیاز اعضای خود که تعاونیها باشند تشکیل می شوند و موضوع فعالیت آنها معمولاً محدودیتی ندارد. در ایران بر اساس ماده ۴۳ قانون بخش تعاونی مصوب ۱۳۷۰، در زمینه های خدمات آموزشی، فرهنگی، تبلیغاتی، تحقیقاتی و مطالعاتی، اداری، مالی، حسابداری، حسابرسی، بازرسی، تجاری، اعتباری، فنی، تخصصی، حقوقی، حل اختلاف و داوری، تامین و تدارک کالاها و خدمات مورد نیاز اعضا، بازاریابی و خرید و فروش تولیدات و خدمات اعضا، صادرات و واردات و بعضی فعالیتها دیگر مشخصاً برای اعضا مجاز به فعالیت هستند. اخیراً نیز ماده ۱۰ قانون اجرای سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، تشکیل اتحادیه های تعاونی تخصصی از قبیل اتحادیه های تعاونی نظارت و هماهنگی، اعتباری و بازرگانی را مجاز کرده است.

۷-د-۲- جایگاه و عملکرد فدراسیونهای تعاونی

در جهان بسیاری از تعاونیهای بزرگ در قالب فدراسیون هستند؛ از جمله: "فدراسیون تعاونیهای کشاورزی ژاپن"؛ رتبه اول ۳۰۰ تعاونی برتر جهان از نظر درآمد سالانه؛ با درآمد ۵۶,۴ میلیارد دلار (۲۰۰۸)؛ ۳ میلیون کشاورز تحت پوشش و بیش از ۱۲ هزار نفر کارمند؛ "فدراسیون تعاونیهای کشاورزی کره جنوبی"؛ با دارایی ۲۴۶,۷ و درآمد ۲۵,۸ میلیارد دلار (۲۰۰۸)؛ "کنفدراسیون ملی تعاونیهای اعتباری فرانسه" (CREDIT MUTUEL)؛ با دارایی ۶۳۷ و درآمد ۱۴,۳ میلیارد دلار در ۲۰۰۸.

نکته مهم دیگر اینکه بسیاری از فعالیتهای زیرساختی حوزه کشاورزی در اغلب کشورها از طریق فدراسیونهای تعاونیهای کشاورزی کشورها و با مشارکت دولتها انجام می شود. ایجاد و اداره مراکز بزرگ تحقیقات و آموزش و ترویج و خدمات پشتیبانی در بخش کشاورزی و مراکز دانشگاهی وابسته به فدراسیونهای تعاونی موید این ادعا است.

در ایران اتحادیه مرکزی تعاونیهای روستایی و کشاورزی تحت نظارت وزارت جهاد کشاورزی، ۲۹۸۵ شرکت تعاونی ۲۳۹ اتحادیه، ۱۲۰۰ فروشگاه و نزدیک به ۵ میلیون خانوار عضو و نزدیک به ۲۵ میلیون نفر از جمعیت کشور را تحت پوشش دارد. در اهداف و اساسنامه آن انجام عملیات زیربنایی کشاورزی و نیز انجام خدمات عمومی برای اعضا مانند حمل و نقل، تامین آب شرب و مصارف زراعی، ایجاد و نگهداری کانالهای آبرسانی و زهکشی، تاسیس مرکز توزیع نیروی برق، گازرسانی، ایجاد شبکه تلفن، ایجاد تاسیسات بهداشتی، درمانی، آموزشی، انبار و کلینیک های لازم پیش بینی شده است. یکی از مشکلات اصلی رشد اندک اتحادیه مرکزی تعاونیهای کشاورزی و روستایی ایران، تصدیگری دولت در امور مذکور است.

تحت نظارت وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی تعداد ۶۶۷ اتحادیه تعاونی فعال وجود دارد؛ که ۵۱ اتحادیه از آن "ملی" و

مابقی، "منطقه ای" هستند و سرمایه ثبتي آنها بالغ بر ۱۵۲۴ میلیارد ریال می باشد. [پایان ۱۳۹۰]

۷-ه-۵- تعاونیهای نوع جدید

۷-ه-۱- تعاونی سهامی عام

تعاونی سهامی عام، مدل جدیدی است که در ایران بر اساس بند (ب) سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، در قانون مربوط به آن تعریف و ضوابط آن تعیین شده است. این تعاونی در حقیقت نوعی شرکت سهامی عام تابع قانون تجارت است که در آن هر

یک از سهامداران سقف سهام محدودی دارند و فعلا این سقف برای اشخاص حقوقی دولتی و عمومی غیر دولتی ۲۰ درصد، برای اشخاص حقوقی تعاونی و خصوصی ۱۰ و ۵ درصد و برای اشخاص حقیقی نیم درصد پیش بینی شده است. در این نوع از شرکت، کارکنان آن از حق تقدم برای دریافت سهام برخوردارند.

از مزایای اجتماعی این مدل اینکه اقشار متوسط و با سرمایه خرد از قدرت بیشتری نسبت به شرکتهای خصوصی برخوردار می شوند و کارکنان شرکت نیز بدلیل حق تقدم می توانند سهام بیشتری خریداری کنند.

هر گروه از تعاونیهای تولیدی و خدماتی کار و یا تعاونیهای توزیعی می توانند با تشکیل یک شرکت تعاونی سهامی عام، ضمن تامین مالی از انتشار عمومی بخشی از سهام و کنترل مدیریت شرکت، ظرفیت مالی و تولید و خدمات خود را بالا ببرند.

در این مدل، توزیع درآمد عادلانه تر و امکان نظارت دولت و حضور مردم در اتخاذ تصمیمات بیشتر است. این مدل توانایی جذب سرمایه های متوسط و خرد را دارد و بستر مناسبی برای مشارکت بخشهای دولتی، تعاونی و خصوصی است.

برای تامین مالی و فناوری این مدل به لحاظ نظری نباید با سایر شرکتهای سهامی عام تفاوت داشته باشد؛ لکن در عمل موانعی بر سر توسعه آن قرار دارد که به سیاستهای نامناسب قوه مجریه و مقننه، سازمان بورس و شورای پول و اعتبار مربوط می شود؛ همین نکته هم اکنون اصلی ترین عامل کندی تاسیس این مدل تعاونی است.

۷-۵-۲- تعاونیهای سهام عدالت

یکی از انواع تعاونی که در ایران ایجاد شده است، "تعاونی شهرستانی سهام عدالت" است. این تعاونیها ابتدا در قالب تعاونیهای چند منظوره و برای انواع فعالیتهای از جمله سرمایه گذاری در شرکتهای مشمول واگذاری تاسیس شدند و مرحله اول توزیع سهام عدالت در همین قالب انجام شد؛ لکن در مراحل بعد با تصویب قانون اجرای سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی موضوع فعالیت این تعاونیها محدود به توزیع سهام عدالت شده است.

این مدل تعاونی، این امکان را فراهم کرده است که ۶۰ درصد از جمعیت کشور دارای کمترین درآمد، بعنوان سهامداران خرد شرکتهای بزرگ و گذار شده، از قدرت حضور مدیریتی برخوردار شوند؛ که در قالب انفرادی چنین امکانی فراهم نبود. به دنبال پایان یافتن مراحل توزیع سهام عدالت آینده آنها اکنون به یک چالش تبدیل شده است. صرف نظر از موضوع توزیع سهام عدالت، این تعاونیها در هر شهرستان با تعداد اعضای فراگیر قابل تعمیم به کل جمعیت برای حضور در فعالیتهای حوزه زیرساخت چه در سطح شهرستانها و چه سطح ملی یک ظرفیت بزرگ تلقی می شوند.

تا پایان ۱۳۹۰ تعداد ۳۵۷ تعاونی شهرستانی سهام عدالت با ۳۹ میلیون عضو فعال بوده است. شرکتهای تعاونی مذکور، در هر استان یک شرکت سهامی خاص قابل تبدیل به شرکت سهامی عام ایجاد کرده اند و مدیریت آنها در اختیار دارند. مقرر شده است جمعا میزان ۴۵ هزار میلیارد تومان از سهام شرکتهای مشمول واگذاری توسط دولت، متناسب با تعداد اعضای تعاونیهای شهرستانی، به شرکتهای سرمایه گذاری استانی واگذار شود.

در حوزه های آب غیر شرب، آب و فاضلاب شهری و روستایی و برق اگر این سهام هنوز واگذار نشده باشد، سازمان خصوصی سازی می تواند واگذاری را بنحوی ترتیب دهد که حتی المقدور سهم ذینفعان خدمات و یا تعاونیهای متشکل از ذینفعان خدمات بیشتر باشد. در صورتی که بروال قبلی سهام حوزه های مذکور واگذار شده یا بشود، شرکتهای سرمایه گذاری

استانی سهام عدالت عملاً مالک ۴۰ درصد سهام شرکتهای دولتی مشمول واگذاری حوزه های آب، برق و مخابرات می شوند و تقریباً بطور متوسط هر شرکت استانی ۳,۳ درصد از سهام حوزه های مذکور را به خود اختصاص می دهد؛ در این صورت آنها می توانند با تبدیل و جابجایی بخشی از سایر سهام بین یکدیگر، سهام خود را بنحوی معاوضه کنند که در یک استان یا شهرستان سهم هر شرکت استانی در هر حوزه که اعضایش ذینفع در خدمات باشد، به ۴۰ درصد افزایش یابد.

۸ - جایگاه و وضع کلی تعاونیها در جهان

تعاونیها در ۱۰۰ کشور عضو اتحادیه بین المللی تعاون بیش از ۸۰۰ میلیون عضو و بیش از ۱۰۰ میلیون شاغل دارند؛ که بیش از ۵٪ کل شاغلان جهان و ۲۰ درصد بیش از شاغلان شرکتهای چند ملیتی است؛ در الگوهای مختلف پیش گفته شکل گرفته اند؛ تقریباً در همه حوزه های اقتصادی اجتماعی و فرهنگی حضور دارند و با توجه به قدمت ۱۵۰ ساله حضور آنها در برخی حوزه ها مثل کشاورزی، بانکداری و مصرف، بالاتر است و بعضی از آنها مقیاس بسیار بزرگ و رقابت پذیر و با فناوری بالا دارند؛ که بخوبی در عمل ظرفیت مالی و فناوری آنها را به تصویر می کشد.

بخش کشاورزی در اغلب کشورها در سیطره تعاونیها است؛ به طوری که طبق برآورد سال ۲۰۰۲ فدراسیون بین المللی تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، ۵۰ درصد تولیدات کشاورزی در جهان از طریق تعاونیها بازاریابی می شود. در سال مذکور تعاونیهای کشاورزی در فرانسه ۵۷ درصد تولیدات کشاورزی و در برزیل ۴۰ درصد تولید ناخالص بخش کشاورزی را بر عهده داشته اند. در ژاپن، ۹۱٪ کشاورزان عضو تعاونیها بوده و ۹۰ میلیارد دلار درآمد سالانه دارند. تعاونیهای شیلات در کره ۷۱ درصد از سهم بازار را دارا هستند. در آمریکا (۲۰۰۵)، ۳۴۰۰، تعاونی متشکل از کشاورزان ۳۰ درصد از بازار کشاورزی را در اختیار دارند. در دانمارک تعاونیها ۹۶ درصد از تولید محصولات لبنی و در نروژ ۹۹ درصد از تولید شیر را به خود اختصاص داده اند.

در فروش کالاهای مصرفی در فنلاند تعاونیهای مصرف ۴۴ درصد، در کویت ۸۰ درصد، در سنگاپور ۵۵ درصد و در سوئد ۱۷/۵ درصد از بازار را به خود اختصاص داده اند.

در خدمات زیرساخت، در بخشهای آب، برق، انرژی هسته ای، ارتباطات راه دور، آموزش و سلامت معمولاً در مناطق روستایی و پراکنده کوچک که برای بخش خصوصی کم بازده و غیر جذاب است؛ حضور گسترده و رو به تزاید دارند؛ برای نمونه تقریباً نیمی از برق روستایی آمریکا از طریق تعاونیها تامین می شود. در ادامه مقاله به این موضوع پرداخته خواهد شد.

حضور مطمئن در بحرانا و بخشهایی که برای بخش خصوصی جذاب نیست

یکی از مزایای تعاونیها مسئولیت پذیری آنها در بحرانا و سختیها است؛ که معمولاً بخش خصوصی سوداگرانه صحنه را ترک می کند و بلافاصله تعاونیها جای خالی را پر می کنند. تعاونیها در سریلانکا و نپال تنها تشکلهای مستقلی بوده اند که تمامی احزاب امکان فعالیت در مناطق نا آرام را به آنها داده اند. تعاونیها در منطقه باسک اسپانیا از عوامل اصلی توسعه آن ایالت بوده اند. در سال ۲۰۰۹ پس انداز اتحادیه های تعاونی اعتباری جهان با ۱۵٪ رشد به ۱/۱ تریلیون دلار و وامهای پرداختی با ۱۰٪ رشد به ۹۱۲ میلیارد دلار صعود کرد؛ در حالی که شبکه بانکی جهان با بحران و رکود مواجه بود.

ظرفیت تجمیع منابع خرد؛ بزرگی مقیاس اندازه تعاونیها؛ نمونه های واقعی

وضع تعاونیها در جهان نشان می دهد تعاونیها از ظرفیت تجمیع منابع کوچک و به تبع آن از توانایی مالی و فناوری و مقیاس بالایی برخوردارند. اتحادیه بین المللی تعاون گزارش "۳۰۰ تعاونی برتر جهان از نظر درآمد" را از سال ۲۰۰۴ به بعد سالانه منتشر می کند. بر اساس گزارش سال ۲۰۱۲، ۳۰۰ تعاونی برتر جهان در سال ۲۰۰۸، بیش از ۱,۱ تریلیون دلار آمریکا، درآمد داشته اند. این درآمد بیش از درآمد کشور اسپانیا به عنوان دهمین قدرت اقتصادی دنیا بوده است. درآمد ۳۰۰ تعاونی برتر جهان نسبت به سال قبل از آن (۲۰۰۷)، ۱۴ درصد رشد داشته است. این ارقام بخوبی قابلیت های تعاونیها را در جذب منابع نشان می دهد.

در گزارش سال ۲۰۰۸ آمده بود بالاترین درصد تولید ناخالص ملی ناشی از گردش مالی تعاونیهای برتر، در پنج کشور فنلاند با ۱۶,۱، نیوزیلند با ۱۳,۹، سوئیس با ۱۱، هلند با ۱۰,۴ و نروژ با ۹ درصد است؛ اگر چه بالغ بر ۶۰٪ گردش مالی ۳۰۰ تعاونی برتر مربوط به تعاونیهای پنج کشور فرانسه، ژاپن، ایالات متحده آمریکا، آلمان و هلند است.

بزرگترینهای جهان در هر بخش از نظر درآمد [گزارش سال ۲۰۱۲ اتحادیه بین المللی تعاون - گلوبال ۳۰۰، برای سال ۲۰۰۸]

کشاورزی :

- ۱- فدراسیون ملی تعاونیهای کشاورزی ژاپن؛ دارایی ۱۵,۹ میلیارد دلار؛ درآمد ۵۶,۴ میلیارد دلار
- ۲- فدراسیون ملی تعاونیهای کشاورزی کره؛ دارایی ۲۴۶ میلیارد دلار؛ درآمد ۲۵,۸ میلیارد دلار
- ۳- گروه تعاونیهای کشاورزی چین؛ دارایی ۱۰,۹ میلیارد دلار؛ درآمد ۲۳ میلیارد دلار؛

مصرف (خرده فروشی) :

۱- EDEKA ZENTERALE AG آلمان؛ دارایی ۶,۴ میلیارد دلار؛ درآمد ۲۱,۸ میلیارد دلار؛ ۲۵۰ هزار شاغل. [در ۲۰۰۹، ۵۸,۶ میلیارد دلار درآمد] گروه ادکا بزرگ ترین شرکت سوپرمارکت آلمان است که ۲۶ درصد سهم بازار را در اختیار دارد. کنسرسیومی از چندین تعاونی مصرف منطقه ای است که زیر یک چتر در قالب یک گروه فعالیت می کنند. ۴۱۰۰ فروشگاه تحت مارک ادکا در سطوح مغازه های کوچک تا فروشگاه های بسیار بزرگ هایپرمارکت دارد.

۲- MIGROS سوئیس [فدراسیون]؛ دارایی ۱۴,۴ میلیارد دلار؛ درآمد ۱۶,۹ میلیارد دلار؛ ۷۹ هزار شاغل؛ ۲ میلیون عضو؛

۳- THE COOPERATIVE GROUP انگلستان؛ دارایی ۸۵ میلیارد دلار؛ درآمد ۱۴,۳ میلیارد دلار؛ ۶۵ هزار شاغل؛

بیمه :

۱- ZENKYOREN ژاپن [کنسرسیوم - فدراسیون]؛ دارایی ۳۷۵ میلیارد دلار؛ درآمد ۴۷,۹ میلیارد دلار؛

۲- NATIONAL MUTUAL INSURANCE آمریکا؛ دارایی ۱۵۸,۲ میلیارد دلار؛ درآمد ۲۱,۸ میلیارد دلار؛

۳- GROUPAMA فرانسه؛ دارایی ۱۰۳,۶ میلیارد دلار؛ درآمد ۱۹,۶ میلیارد دلار؛

بانکداری :

۱- CREDIT AGRICOLE GROUP فرانسه [گروه تعاونی]؛ دارایی ۱,۸ میلیارد دلار و درآمد ۳۸,۴ میلیارد دلار؛ [در ۲۰۱۱

درآمد ۶۴,۸ میلیارد دلار؛ ۱۳۴ هزار شاغل]

۲- NORINCHUKIN BANK ژاپن [شرکت در کنترل تعاونیها]؛ دارایی ۶۰۲ میلیارد دلار؛ درآمد ۱۵,۴ میلیارد دلار

۳- رابو بانک RABOBANK هلند [گروه تعاونی]؛ دارایی ۷۳۴ میلیارد دلار؛ درآمد ۱۳,۲ میلیارد دلار؛ بزرگترین بانک کشاورزی جهان و سومین بانک مطمئن دنیا. در ۲۰۱۱، دارای ۷۳۲ میلیارد یورو دارایی و ۲,۶ میلیارد یورو سود ناخالص .

صنعت :

۱- موندراگون MONDRAGON اسپانیا [گروه تعاونی]؛ دارایی ۳۶,۳ میلیارد دلار؛ درآمد ۱۷,۷ میلیارد دلار؛ ۸۳ هزار شاغل؛

۲- NATIONAL CABLE TELEVISION COOP آمریکا؛ دارایی ۲۸۵ میلیون دلار؛ درآمد ۱,۶ میلیارد دلار؛

۳- ساکمی SACMI ایتالیا؛ دارایی ۱,۸ میلیارد دلار؛ درآمد ۱,۴ میلیارد دلار؛

برق و انرژی

۱- SEMINOL ELECTRIC COOP آمریکا؛ دارایی ۱,۴ میلیارد دلار؛ درآمد ۱,۲ میلیارد دلار؛

۲- OGLETHORPE POWER آمریکا؛ دارایی ۴,۹ میلیارد دلار؛ درآمد ۱,۱ میلیارد دلار؛

۳- NORTH CALIFORNIA ELECTRIC آمریکا؛ دارایی ۱,۳ میلیارد دلار؛ درآمد ۹۱۱ میلیون دلار؛

سلامت

۱- VGZ-IZA-TRIAS هلند؛ دارایی ۵,۴ میلیارد دلار؛ درآمد ۸,۶ میلیارد دلار؛

۲- CZ هلند؛ دارایی ۴,۱ میلیارد دلار؛ درآمد ۵,۷ میلیارد دلار؛

۳- AGIS هلند؛ دارایی ۱,۷ میلیارد دلار؛ درآمد ۳,۷ میلیارد دلار؛

علل موفقیت

بررسی تعاونیهای برتر جهان نشان می دهد نکات زیر از اصلی ترین دلایل موفقیت آنها بوده است :

۱- جایگاه تعریف شده در کشور؛ به عنوان یک راهبر

اغلب آنها قدیمی بوده [حدود ۹۰ درصد ۳۰۰ تعاونی برتر جهان، پیش از سال ۱۹۸۰ و ۴۹ درصد آنها پیش از سال ۱۹۴۰ تشکیل شده اند] و در دوره ای رشد اولیه را گذرانده اند که مورد حمایت دولتهای خود بوده اند. حمایت دولت یا از طریق مداخله مستقیم در سیاستگذاری برای تعریف جایگاه آنها در اقتصاد؛ یا از طریق وضع مشوقهای موثر بوده است.

۲- وجود اشخاص خوشنام و موجه به عنوان موسسین یا امنا یا مدیران تعاونیها

در اغلب تعاونیهای اروپایی بزرگ معمولاً کشیش ها و سایر افراد خوشنام و مشهور، موسسین تعاونیها می شده اند و یا اینکه مردم به اتکای وجود دولتی شایسته و نظارت مطلوب آن، به تعاونی روی آورده اند.

۳- ثبات در سیاستهای بلند مدت

اگر چه در خصوص تاثیر احزاب سیاسی بر عملکرد تعاونیها در جهان مطالعه علمی در دسترس نیست؛ لکن گفته شده معمولاً احزاب سوسیال دمکرات، کارگر، دمکرات و نظایر اینها در برنامه های استراتژیک خود حمایت از تعاونیها را هدفگذاری کرده اند و چون در ۱۰۰ سال گذشته در مقاطع مختلف حاکم بوده اند تعاونیها از ثبات نسبی در سیاستهای بلند مدت برخوردار بوده اند.

۴- "اتکا به اصول و ارزشهای تعاونی"؛ همچون آزادی عضویت، خدمات رسانی مطلوب، تعهد اعضا به انجام معامله و دریافت خدمات از تعاونی و بویژه تاکید بر تعاون بین تعاونیها و استفاده از توانایی ساختارهای بالادستی، اتحادیه ها و فدراسیونهای تعاونیها. شبکه بانکها و بیمه های تعاونی در اغلب کشورها پشتوانه تامین مالی سایر تعاونیها است و نیز شبکه تعاونیهای مصرف کالا پشتوانه بازار محصولات سایر تعاونیها است.

بررسی ساختار تعاونیهای با گردش مالی بالا نشان می دهد اغلب آنها یا دارای تعداد اعضای زیادند؛ یا دارای ساختار فدراسیون و یا تعاونی متشکل از گروهی از تعاونیها (موندراگون MONDRAGON اسپانیا) و یا شرکت سهامی متشکل از گروهی از تعاونیها EDEKA, آلمان) هستند. #

۹- سیمای کلی و عملکرد تعاونیها در ایران

در ایران نیز تعاونیها در الگوهای مختلف شکل گرفته اند و در بسیاری از فعالیتهای حضور گسترده دارند. بر اساس آمارهای ثبتی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی در پایان ۱۳۹۰ "تعاونیهای موجود" تحت نظارت وزارت مذکور بالغ بر ۱۴۱ هزار تعاونی با ۱۳,۲ میلیون عضو و ۱,۸ میلیون اشتغالزایی و ۶۷ هزار میلیارد ریال سرمایه ثبتی بوده است که عمده آن سرمایه اولیه بوده و نیز تجدید ارزیابی نگردیده است [بدون احتساب تعاونیهای شهرستانی سهام عدالت و تعاونیهای دانش آموزی]. بجز تعدادی از تعاونیهای صنفی و مصرف تقریباً همه تعاونیها سرمایه ثبتی اولیه ناچیز خود را اصلاح نکرده و سهم آورده خود در سرمایه گذاری انجام شده را به عنوان سرمایه ثبتی منظور نکرده اند؛ برای نمونه یک تعاونی که ۱۶۶ میلیارد ریال سهم آورده واقعی داشته است، در آمارهای ثبتی وزارت تعاون سرمایه ثبتی آن ۱۹۵ میلیون ریال منظور شده است.

بر اساس آمارهای سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران نیز در پایان ۱۳۸۸ تعداد ۱۸۷۳ تعاونی کشاورزی (توزیعی) با ۱ میلیون نفر عضو، ۲۹۴۱ شرکت تعاونی روستایی با ۵,۵ میلیون عضو و با سرمایه ثبتی بالغ بر ۴۴۰ میلیارد ریال و تعداد ۱۲۳۰ شرکت تعاونی تولید کشاورزی با ۳۷۵ هزار عضو فعالیت می کرده اند.

طی برنامه چهارم، توسعه تعاونیها در ایران رشد بیشتری نسبت به گذشته داشته است. عملکرد برنامه چهارم نسبت به برنامه سوم نشان می دهد نسبت سرمایه گذاری بخش تعاون به کل کشور که در سال ۱۳۸۳، ۲٪ برآورد شده بود؛ در سال ۱۳۸۶ به بالاترین میزان خود (۱۵/۵٪) رسید. سهم ارزش افزوده بخش از کل کشور از ۵٪ در پایان ۱۳۸۳، به ۸,۵٪ در سال ۱۳۸۸ رسید.

از نظر مقیاس تعداد اعضا، بر اساس آمارهای ثبتی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (پایان ۱۳۹۰)، بالغ بر ۵۰۰ شرکت تعاونی با اعضای بیش از ۵۰۰۰ عضو بصورت فعال وجود دارد؛ که البته حدود ۳۰۰ تعاونی از آنها سهام عدالت است؛ ولی مابقی، تعاونیهای چندمنظوره یا مسکن هستند و تقریباً تمامی تعاونیهای مذکور با حمایت و دخالت مستقیم مروجان دولتی شکل گرفته اند. ۳۷۲ مورد آنها بیش از ۱۰ هزار عضو و ۱۸۹ مورد بالای ۵۰ هزار عضو دارند. تعاونیهای مرزنشینان، تعاونیهای شهرستانی سهام عدالت، برخی تعاونیهای مصرف، برخی تعاونیهای مسکن، برخی تعاونیهای چندمنظوره، برخی تعاونیهای تاکسیرانی و وانت بارداران، برخی تعاونیهای تولید کنندگان و برخی تعاونیهای اعتباری از آن جمله اند.

از نظر مقیاس سرمایه ثبتی، تعداد ۵۰ تعاونی، دارای سرمایه ثبت شده ۱۰۰ میلیارد ریال و بیشتر هستند؛ که ۱۳ تعاونی از آن بیش از ۱۰۰۰ میلیارد ریال و یک مورد بیش از ۵۰۰۰ میلیارد ریال است. این در حالی است که سرمایه ثبتی اکثر تعاونیها بسیار

کمتر از واقع ثبت شده است. تعاونی کارکنان ایران خودرو یکی از تعاونیها است که در سال ۱۳۷۷ با ۵۰ عضو و ۱۵ میلیون ریال سرمایه ثبتی تاسیس شد و اکنون دارای بیش از ۵۹ هزار عضو و بالغ بر ۳۴۰۰ میلیارد ریال سرمایه ثبتی است. سرمایه گذاری تعاونیها حدود ۹۰ هزار میلیارد تومان برآورد می شود [بدون سهام عدالت]؛ که یک ظرفیت بالقوه است.

۱۰- نقش تعاونیها در برخی فعالیتهای زیرساختی

۱۰-۱- آموزش

در حوزه آموزش، تجربیاتی در جهان در قالب تعاونی وجود دارد. در اینجا تعاونیهای آموزشی در آمریکا بررسی شده است.

تعاونیهای آموزشی در آمریکا

در آمریکا سهم بخش غیر دولتی در آموزش اندک است و لذا سهم تعاونیها نیز اندک است؛ با این حال در سال ۲۰۰۶ تعاونیهای آموزشی آمریکا دارای بیش از ۱,۳ میلیارد دلار درآمد و ۱۵۰۰۰ نفر شاغل بوده اند. این تعاونیها سالانه ۵۰۰ میلیون دلار پرداخت دستمزد داشته و سود آنها نزدیک به ۷۰۰ میلیون دلار بوده است. در حوزه آموزش بطور معمول چهار دسته تعاونی در آمریکا وجود دارد:

۱- **تعاونیهای خدمات آموزشی معلمان (در قالب تعاونیهای کار):** این تعاونیها با عضویت و اشتغال معلمان بوده و درجه بالایی از خودگردانی و کنترل برای فعالیت های حرفه ای معلمان عضو را فراهم می نمایند. عمدتاً برای اجرای برنامه های آموزشی مدارس دولتی با عقد قرارداد بین تعاونی و مدارس عمومی اقدام می کنند. مدیریت پیمان مدارس دولتی رایج ترین شیوه در آمریکا است.

۲- **تعاونیهای خدمات آموزشی با عضویت اولیای دانش آموزان:** این تعاونیها از نوع تعاونی توزیعی، غیر انتفاعی و معاف از مالیات بوده و برای ارائه خدمات آموزشی به فرزندان اعضا (تعاونیهای مصرف کنندگان خدمات آموزش) تاسیس شده اند.

۳- **تعاونیهای تامین خدمات پشتیبانی مدارس و مراکز آموزشی:** این تعاونیها از نوع تعاونی توزیعی و با عضویت مدارس و یا دیگر مراکز آموزشی و برای ارائه خدمات نرم افزاری آموزشی، ارتقای بهره وری و خدمات اداری و مالی به مدارس و مراکز آموزشی عضو خود تاسیس شده اند؛ از جمله سازمانهای غیر انتفاعی محسوب و معاف از مالیات می باشند.

۴- **تعاونیهای خرید اقلام آموزشی با عضویت مدارس:** این تعاونیها نیز از نوع تعاونی توزیعی، غیر انتفاعی و معاف از مالیات بوده و برای تامین و تدارک عمده و ارزان تجهیزات و اقلام آموزشی و غیر آموزشی مورد نیاز اعضا که کالج ها، دانشگاه ها و مدارس خصوصی هستند تاسیس می شوند؛ با عضویت مدیران خصوصی مدارس دولتی نیز تشکیل شده و سرویس دهی می کنند.

در ایران

بر اساس آمارهای ثبتی وزارت تعاون در پایان ۱۳۹۰، تعداد مدارس تعاونی ثبت شده ۱۰۰۶ تعاونی با ۱۴۹۳۶ عضو و ۱۱۴۱۷ شاغل بوده است؛ از این تعداد، ۸۰۸ تعاونی با ۱۲۹۳۷ عضو و ۹۳۱۳ اشتغالزایی موجود است [تقریباً ۵/۷٪ از تعداد موسسین]؛ که البته تعداد ۵۴۲ تعاونی با ۱۰۲۷۶ عضو و ۷۰۹۱ شاغل فعال است [تقریباً ۴٪ از تعداد موسسین]. البته مشاهدات تجربی حاکی از آن است که اغلب تعاونیهای مدارس دارای مجتمعی از مدارس مقاطع مختلف هستند.

قریب به اتفاق تعاونیهای مدارس غیر دولتی در قالب تعاونیهای کار (متشکل از کادر آموزشی و اداری مدارس) تاسیس شده اند و صاحب امتیاز آنها اشخاص حقیقی هستند. تعداد اعضا از ۷ نفر به بالا است و تعدادی از آنها تا ۳۴۰ عضو دارند. معمولاً

در قالبهای تک مقطع تحصیلی و یا مجتمعی از مقاطع مختلف فعال هستند. نسبت پایین در ایران دو دلیل عمده دارد؛ یکی اینکه در دوره ای که وزارت آموزش و پرورش مجوز تاسیس می داده است، فقط به اشخاص حقیقی امتیاز می داده است و این موجب ایجاد تفرقه و مشکل در تعاونی می شده است؛ دوم اینکه تنها یک مدل تعاونی مورد حمایت قرار گرفته بود و سایر مدل‌های تعاونی که در نقاط دیگر جهان رایج است مورد ترویج قرار نگرفته است. نکته دیگر اینکه تاسیس مدارس غیر دولتی صرف نظر از تعاونی و یا غیر تعاونی از حمایت یکسان برخوردار بوده است و در خصوص نسبت آنها، سیاستگذاری نشده است.

در آموزش عالی نیز تعاونیهایی تاسیس شده است؛ که عمدتاً در آموزش علمی - کاربردی است. بعضی از آنها در قالب تعاونی کار تشکیل شده و مراکز مذکور را اداره می کنند؛ مانند شرکت تعاونی آموزش عالی پیام (شهرکرد) و شرکت تعاونی پیشتازان آئین زندگی (تهران). **شرکت تعاونی پیشتازان آئین زندگی** با ۸۱ عضو علاوه بر مرکز آموزش علمی کاربردی به ظرفیت ۲۱۲۵ دانشجو، مرکز آموزشی و توانبخشی معلولین ذهنی؛ دو مجتمع آموزشی و توانبخشی استثنایی در مقاطع پیش دبستان و دبستان راهنمایی؛ یک هنرستان فنی حرفه ای و پیش دانشگاهی و یک موسسه فرهنگی و هنری نیز دارد.

بعضی از مراکز آموزش عالی علمی - کاربردی، توسط اتحادیه ها و اتاقهای تعاون برای آموزش کادر مدیریتی اعضای خود تاسیس شده اند؛ مانند اتحادیه تعاونی دانه های روغنی، شرکت تعاونی تولید کنندگان بروجرد، اتاق تعاون استان خراسان رضوی. این مراکز در سطوح کاردانی و کارشناسی دانشجو می پذیرند.

در خصوص مراکز آموزش فنی و حرفه ای و آموزشگاه آزاد نیز علاوه بر مدارس غیر انتفاعی و مراکز آموزش عالی تعاونی، بر اساس آمارهای ثبتی وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی، تعداد ۲۶۳۸ شرکت تعاونی کار که تا پایان ۱۳۹۰ تاسیس شده اند، با بالغ بر ۳۰ هزار عضو و ۲۶ هزار اشتغالزایی و سرمایه ثبتی ۱۴۴،۵ میلیارد ریال [عمدتاً تجدید ارزیابی نشده] به عنوان موجودند.

یک نمونه مدرسه تعاونی در ایران

مرکز پیش دبستانی راه رشد تهران که از سال ۱۳۶۴ شروع به فعالیت کرده است در قالب شرکت تعاونی فرهنگی آموزشی با ساختار تعاونی کار، با مقطع دبستان فعالیت خود را گسترش داده است؛ ولی اکنون با ۳۹۰ نفر کادر آموزشی و اداری که ۸۰٪ آنها عضو تعاونی هستند در ۶ مقطع مهد کودک، پیش دبستان، دبستان (پسرانه و دخترانه)، راهنمایی، دبیرستان و پیش دانشگاهی دخترانه مشغول به فعالیت است و دارای امکانات استخر، کتابخانه، آزمایشگاه شیمی، آزمایشگاه فیزیک، سایت کامپیوتر، سالن اجتماعات، باشگاه ورزشی، کارگاه حرفه و فن، آموزش زبان و آموزش موسیقی می باشد.

۱۰-۲- حوزه بهداشت و سلامت

تعاونیهای سلامت در جهان حداقل به ۱۰۰ میلیون خانوار خدمات می دهند [فدراسیون بین المللی تعاونیهای سلامت ۲۰۱۲].

در اسپانیا یک اتحادیه تعاونی بهداشتی درمانی با ۲۲ هزار پزشک به ۱ میلیون عضو خدمات می دهد.

در فرانسه گسترده ترین پوشش بیمه بهداشت و درمان، تعاونی است که در سال ۱۹۹۰، ۲۷ میلیون عضو و ۲۰ هزار کارمند و ۶۰٪ بازار بیمه را در اختیار داشته است. در سوئد بیش از ۶۶٪ از مراکز مراقبت از کودکان و سالخوردهگان و مهد کودک های غیر دولتی، تعاونی است. در کلمبیا تعاونیهای سلامت به ۲۵٪ از جمعیت این کشور خدمات می دهند و در سال ۲۰۰۵ تنها یک تعاونی سلامت، خدمات بهداشتی را برای حدود ۱۵/۵ درصد از جمعیت کشور فراهم کرده است. در بلژیک تعاونیهای داروسازی سهمی

حدود ۱۹/۵ درصد بازار را به خود اختصاص داده اند. در برزیل تعاونیها ۳۳٪ از سهم بهداشت و درمان را بر عهده دارند. در هلند هر سه تعاونی برتر جهان در سال ۲۰۰۸ از آن کشور بوده اند؛ که روی هم در سال مذکور ۱۸ میلیارد دلار درآمد داشته اند. در سال ۲۰۰۶ تعاونی های مراقبت های بهداشتی در آمریکا شامل ۳۰۵ تعاونی بیش از ۵ میلیارد دلار درآمد و نزدیک به ۵۰۰ هزار شغل ایجاد نموده اند. این تعاونی ها یک میلیارد دلار دستمزد پرداخت و بیش از یک میلیارد دلار سود داشته اند. در آمریکا تعاونیها در اشکال زیر در بخش بهداشت و درمان فعالیت می کنند :

۱- "تعاونی های خرید جمعی"؛ که از اولین دهه های ۱۹۰۰ بخشی از نظام مراقبت های بهداشتی آمریکا محسوب می شوند. بیمارستان ها و کلینیک ها با استفاده از سیستم خرید جمعی پول بیشتری پس انداز می کنند؛ گروه های کارفرمایی به صورت جمعی بهتر می توانند با شرکت های بیمه مذاکره نمایند و یا کارکنان خود را با نرخ پایین تر تحت پوشش بیمه درمانی ببرند.

۲- **تعاونیهای کشت، تهیه و توزیع ماری جوانای دارویی.** مقررات این نوع از تعاونی ها در سال ۲۰۰۴ به تصویب رسید و به مصرف کنندگان اجازه داده شد تا مقدار محدودی از ماری جوانا زراعت کنند. فعالیت پیرامون این دارو مستلزم پیروی از مقرراتی است که فعالیت در قالب تعاونی غیر انتفاعی و اجازه فروش منحصر به بیماران و مددجویان از جمله این محدودیت هاست.

۳- "تعاونی های مراقبتهای خانگی در قالب الگوی تعاونی کار"؛ که تلاش دارند تا سرویس دهی به مشتریان را از طریق تامین وضعیت کاری بهتر برای کارکنانشان که اعضا تعاونی هستند، ارتقا دهند. تعاونی های کار مراقبت های خانگی (Worker-owned) برای ارتقای کیفیت خدمات مراقبت های خانگی، به افراد مسن و معلول خدمت ارائه می دهند. اولین تعاونی کار مراقبت های خانگی در سال ۱۹۸۵ در نیویورک تاسیس گردید. تعدادی از این تعاونیها از زنان تشکیل شده اند.

۴- **تعاونیهای متشکل از مصرف کنندگان خدمات بهداشتی**؛ در دهه های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ که مناطق روستایی در آمریکا در حال از دست دادن پزشکان، بیمارستان ها و کلینیک ها بودند، تامین کنندگان مراقبت های بهداشتی روستایی از طریق تاسیس شبکه های سلامت به این نیاز پاسخ دادند. برخی شبکه ها به عنوان تعاونی سازمان یافتند.

یکی از تعاونی های بهداشتی که در ایالت های واشنگتن و ایداهو فعالیت می نماید، دارای ۵۸۱،۷۳۴ نفر عضو و گردش مالی حدود ۲/۵ میلیارد دلار است. مأموریت این تعاونی طراحی، تامین مالی و عرضه خدمات سلامت باکیفیت بالاست. این تعاونی در سال ۱۹۴۷ آغاز به کار کرد؛ ولی اکنون دارای دو بیمارستان، ۲۵ درمانگاه، ۶ مرکز تخصصی، ۵ کلینیک شنوایی، ۸ کلینیک سلامت رفتاری و ۵ مرکز گفتار درمانی و دارای ۹،۴۴۸ کارمند و حدود ۱۰۰۰ پزشک است.

در ایران تعاونیها با به پای بخش خصوصی و حتی دولتی در فعالیتهای حوزه بهداشت و درمان از تاسیس و اداره بیمارستانهای غیر دولتی تا مراکز بهداشتی درمانی در موضوعات مختلف و نیز در تامین نیاز تدارکاتی موسسات خصوصی و شهرکهای سلامت و نظایر اینها حضور دارند. اغلب تعاونیهای این حوزه در قالب تعاونی کار هستند. تا پایان سال ۱۳۹۰، تعداد ۲۶۷۶ تعاونی ثبت شده در قالب تعاونی کار در این حوزه موجود بوده است [فعال، غیر فعال، در دست اجرا (طرح نیمه تمام)]؛ که بالغ بر ۳۰ هزار عضو و ۲۶ هزار اشتغالزایی دارند. البته مواردی نیز در قالبهای دیگر وجود دارد؛ مثل "تعاونی بهداشتی درمانی پاستور مشهد" که علاوه بر کادر درمانی و اداری، حدود ۸۰۰ نفر از ساکنان منطقه قاسم آباد را نیز به عنوان عضو پذیرفته است.

اغلب تعاونیهای حوزه سلامت در ایران در سرمایه گذاری انجام شده از "سهم آورده بالای اعضا" برخوردار شده اند؛ از آن جمله "شرکت تعاونی ۲۳۵ بیمارستان بیستون کرمانشاه" با سرمایه گذاری ۱۵,۶ میلیارد ریال و آورده اعضا ۸,۵ میلیارد ریال [در سالهای ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۷] و تعداد اعضا ۷۰ نفر؛ "شرکت تعاونی خدمات بهداشتی درمانی نگاه عارف تهران" با سرمایه گذاری ۱۸۰ میلیارد ریال و آورده اعضا ۱۶۶ میلیارد ریال و تعداد اعضا ۱۱۲ نفر. نکته جالب توجه اینکه علیرغم سهم آورده مذکور، سرمایه ثبتي آن اصلاح نشده و ۱۹۵ میلیون ریال است.

یکی از روشهای مشارکت دولت-خصوصی در مراقبت های سلامت و اداره بیمارستانها و مراکز بهداشتی درمانی دولتی الگوی مدیریت تعاونی است. در این روش، کنترل کاملی بر نهاده ها و خدمات ارایه شده وجود دارد. در این مدل هم امکان واگذاری مالکیت وجود دارد؛ هم می تواند مالکیت واگذار نشود. مانند تعاونی کادر بهداشتی درمانی که در این سبک تعادلی بین خدمات دهندگان و خدمات گیرندگان برقرار است و دولت نقش ناظر و متعادل کننده نهایی را دارد.

بررسی یک نمونه تعاونی مراقبت بهداشتی در ایران

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تبریز در سال ۱۳۷۷ با همکاری اداره کل تعاون استان اقدام به ایجاد تعاونیهای بهداشتی درمانی نمود که معمولاً ۹ الی ۱۷ هزار نفر جمعیت را تحت پوشش قراردادده و خدمات بهداشتی اولیه و خدمات درمانی سرپایی را به مراجعین ارایه می دهند. ارایه خدمات براساس بسته خدمتی معین می باشد که شامل مراقبت کودکان زیر ۶ سال، واکسیناسیون، تغذیه، مراقبت مادران باردار، تنظیم خانواده، مراقبت دانش آموزان مدارس، کنترل بهداشت محیط منطقه و کنترل بیماریهای روانی و غیره است. هزینه خدمات توسط دولت طی قراردادی به روش سرانه به مراکز سلامتی پرداخت می شود. در این خصوص در سال ۱۳۸۱ مطالعه ای تحت عنوان "مقایسه مراکز بهداشتی درمانی دولتی و تعاونی در زمینه ی مراقبت از بیماریهای غیرواگیر و رضایت بیماران" انجام گرفت [نویسندگان: علیرضا نیک نیاز؛ استاد گروه بیماری های کودکان، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی و ۵ نفر دیگر از مسئولین دانشگاه مذکور؛ فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت سلامت؛ سال ۱۳۸۷]. در این پژوهش ۱۸ مرکز بهداشتی درمانی دولتی و ۹ مرکز تعاونی مورد مقایسه قرار گرفتند و نشان داده شد "میزان جمعیت ویزیت شده" طرح بیماریابی در تعاونیها به مراتب بیشتر از مراکز دولتی بوده است. این تفاوت در کلیه گروه های سنی مشهود و به ویژه عملکرد تعاونیها در گروههای پرخطر مانند افراد سالمند، مطلوبتر بود. در مراقبت بیماران دارای پرونده بهداشتی، بین دو گروه در خصوص "نسبت جمعیت ویزیت شده"، "نسبت دانش آموزان ویزیت شده" و "تاخیر نسبت به زمان تعیین شده" اختلاف، معنی دار و در تعاونیها بهتر بود؛ همچنین "سطح رضایت گیرندگان خدمات" در مراکز تعاونی بالاتر از مراکز دولتی بود. در سایر شاخصهای مورد مطالعه، اختلاف معنی دار وجود نداشت.

۱۰-۳- حوزه آب وفاضلاب :

تعاونی های آب در فنلاند

در فنلاند شهرداریها مسئولیت اصلی تامین و عرضه آب و خدمات فاضلاب را به عهده دارند. در مناطق روستایی، بخش مهمی از سیستم خدمات تامین و عرضه آب متعلق به ۱۴۰۰ تعاونی آب است که با مشارکت مصرف کنندگان اداره می شوند. آب این تعاونی ها از محل منابع متعلق به خود یا از طریق خرید آب از سایر منابع مانند شهرداری ها یا سایر تعاونی ها تهیه می شود.

فنلاند از جمله کشورهایی است که توسعه تعاونیها در دوره ای، هدف راهبردی محسوب می شد و از دهه ۱۹۹۰ نقش تنظیمی دارند. این موضوع در تاریخ تعاونیهای آب آن هویدا است. تا سال ۱۹۵۶ تعداد ۳۶۰ موسسه آب در فنلاند وجود داشت که ۱۷۱ مورد تعاونی بودند. در سالهای ابتدای دهه ۱۹۷۰ تعداد ۵۷۳ موسسه تامین آب وجود داشت که نیمی از آن ها تعاونی و بقیه وابسته به شهرداری ها بودند. بیشتر تعاونیهای میانه دهه ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰ [موج خصوصی سازی] در مناطقی که به لحاظ جمعیتی پراکنده هستند تاسیس شده اند. تعاونیهایی که از سال ۱۹۹۰ به بعد تاسیس شده اند عمدتاً برای عرضه آب و خدمات فاضلاب در روستا ها و همچنین حومه شهر هایی که خارج از حوزه خدمات آب و فاضلاب شهری هستند تاسیس شده اند.

تعاونی های آب روستایی آمریکا

در آمریکا بیشتر سیستم های خدمات آب در مالکیت شهرداری ها قرار دارد. هزینه تامین آب همانند سایر خدمات عمومی برای ساکنین روستایی به علت هزینه های انتقال ناشی از فاصله زیاد، به طور قابل توجهی بیش از مناطق شهری است. در طول دهه پایانی قرن بیستم که چاه های قدیمی آب کشاورزی، خشک یا آلوده و غیر مطمئن شدند، تعداد تعاونی های آب روستایی به صورت قابل توجهی افزایش یافت. تعاونی های آب از حمایت های بلند مدت دولتی بهره مند هستند و از پرداخت مالیات و مقررات قیمت گذاری معاف هستند؛ زیرا سرویس آب و فاضلاب را به قیمت تمام شده به مصرف کنندگان ارائه می دهند. عضویت در تعاونی از شروط ارائه خدمت به مشتریان است و برای همه صاحبان املاک محدوده خدمات تعاونی آزاد است.

در آمریکا تعداد ۳۳۵۲ تعاونی آب و فاضلاب روستایی وجود دارد که جمعاً دارای ۲,۲ میلیارد دلار دارایی و ۲,۶ میلیارد دلار درآمد بوده و سالانه ۴۰۸ میلیون دلار هزینه دستمزد پرداخت می نمایند. این تعاونی ها دارای حدود ۲ میلیون عضو و ۱۱,۴۱ هزار شاغل هستند. (سال ۲۰۰۶). اغلب تعاونیها در این حوزه به عنوان موسسات مصرف کننده/مالک (تعاونی توزیعی) تاسیس شده اند و برخی از آنها خدمات تصفیه فاضلاب نیز ارائه می نمایند. اغلب در مناطق روستایی و حومه شهر ها واقع شده اند که ساکنان آنها به علت دوری از شرکت های ارائه دهنده خدمات آب شهری از خدمات این شرکت ها محروم هستند.

در ایران تجربه هایی از مشارکت دولت - تعاونی در برخی پایاب سدهای کشور تحت عنوان "تعاونیهای آب بران" متشکل از زارعین ذینفع وجود دارد؛ که برای مدیریت بهره برداری و نگهداری شبکه فعالیت می کنند و تعداد آنها رو به تزاید است. یک نمونه از این تعاونیها در سال ۱۳۸۵ در قالب یک پایان نامه کارشناسی ارشد مورد مطالعه قرار گرفته است. [بررسی عملکرد تعاونیهای آب بران (مطالعه موردی شبکه آبیاری و زهکشی تجن واحد عمرانی شماره ۴)؛ نویسنده نیلوفر تهاباز صالحی؛ دانشگاه تهران؛ استاد راهنما مجید کوپایی]؛ نتایج مطالعه نشان می دهد که تعاونی طی ۴ سال فعالیت خود اگر چه نتوانسته به همه اهداف مندرج در اساسنامه دست یابد؛ ولی مقایسه محدوده شرکت تعاونی آب بران با محدوده مجاور آن نشان می دهد که زارعین دو محدوده از لحاظ ویژگیهای فردی، نظیر سن، تحصیلات، تجربه کشاورزی و... تا حدود زیادی به هم شباهت دارند؛ اما عملکرد و درآمد محصولات زراعی و بازردهی اقتصادی هر مترمکعب آب در ناحیه تعاونی نسبت به ناحیه غیر تعاونی بالاتر می باشد.

۱۰-۴- حوزه برق و انرژی

تعاونی های تولید برق از نظر تأمین این انرژی در مناطق روستایی دنیا حائز اهمیت هستند؛ به نحوی که در بنگلادش تعاونی های برق روستایی به ۲۸ میلیون نفر خدمات ارائه می کنند. در فنلاند از ۱۲۰ کمپانی تولید برق کشور ۷۰ کمپانی تعاونی

است؛ که با ۵۵۰ نیروگاه و سیستم توزیع متکی به چوب و ذغال سنگ و جنگل و انرژی باد و انرژی هسته ای فعالیت می کنند. **تعاونی انرژی هسته ای** تولیسون ویما دارای ۴ رآکتور اتمی است که ۱۸٪ برق کشور فنلاند را تامین می کند.

در سال ۲۰۰۶ در آمریکا ۹۳۰ تعاونی برق روستایی وجود داشته است؛ که ۳۴ میلیارد دلار درآمد، ۱۱ میلیارد دلار سود، ۶/۶ میلیارد دلار پرداخت دستمزد، ۱۲۹ هزار شاغل داشته اند؛ که ۱۲٪ برق آمریکا و نیمی از برق روستاها را تامین می کنند. از تعاونیهای مذکور تعدادی در فهرست ۳۰۰ تعاونی برتر سال ۲۰۰۸ جهان هستند [گزارش ICA سال ۲۰۱۲]. سه تعاونی اول در فهرست ۳۰۰ تعاونی برتر جهان از نظر درآمد سالانه در حوزه برق و انرژی، [SEMINOL ELECTRIC COOP؛ NORTH CALIFORNIA ELECTRIC؛ OGLETHORPE POWER] هر سه از آمریکا هستند. تعاونی Oglethorpe Power در ۱۹۷۴ تاسیس شده و به ۳۹ تعاونی عضو برای ۴٫۱ میلیون شهروند آمریکایی خدمات می دهد؛ در ۸٫۲۰۱۱ میلیارد دلار دارایی و ۷۰۷۸ مگاوات ظرفیت تولید برق داشته است. از جمله سایر تعاونیهای حوزه برق فهرست ۳۰۰ از آمریکا عبارتند از Alabama Electric با دارایی ۱۱۲۶ میلیون و درآمد سالانه ۶۲۸ میلیون دلار؛ Associated Electric با دارایی ۱۸۲۱ و درآمد سالانه ۸۶۵ میلیون دلار؛ Arkansas Electric با دارایی ۱۰۴۳ و درآمد ۴۱۵ میلیون دلار؛ Brazos Electric Power با دارایی ۱۵۰۰ میلیون دلار؛ Basin Powr با دارایی ۱۹۴ و درآمد سالانه ۵۶۳ میلیون دلار. تعاونی Basin Powr [تاسیس سال ۱۹۶۱] یک تعاونی تولید و انتقال برق در داکوتای شمالی است و بعنوان یک کمپانی مادر، ۸ واحد فرعی را تحت پوشش دارد. این تعاونی، تعاونی توزیعی متشکل از ۱۳۴ تعاونی عضو است؛ که برق مودنیاز ۲/۸ میلیون عضو آن تعاونیها را در ۹ ایالت آمریکا بالغ بر ۵۴۰ هزار مایل مربع تامین می کند. منابع تولید آن شامل نفت، ذغال، گاز طبیعی، باد، پسماند و انرژی هسته ای است. این تعاونی در سال ۲۰۱۱ ظرفیت تولید ۴۴۳۷ مگاوات برق داشته است و مالک ۲۱۶۵ مایل خطوط انتقال و لتاژ بالاست و مسئولیت تعمیر و نگهداری ۲۲۵۰ مایل را بر عهده دارد. دارایی این تعاونی در سال ۲۰۰۴ بالغ بر ۱٫۵ میلیارد دلار بوده است؛ که در ۲۰۰۸ به ۲٫۳ میلیارد دلار افزایش یافته است. برنامه تعاونی برای پایان ۲۰۱۲ ایجاد ظرفیت ۵۱۵۳ مگاوات است.

در آمریکا تعاونی های برق روستایی موسسات مصرف کننده/مالک (تعاونی توزیعی) هستند که به منظور تامین الکتریسیته مطمئن و با صرفه از طریق خرید قدرت برق به صورت کلی و عرضه مستقیم آن به مشتریان تاسیس می شوند. تعاونی های توزیع برق عمدتاً در مناطق روستایی واقع شده اند که فاقد جذابیت لازم برای جذب سرمایه گذار/مالک جهت سرمایه گذاری های کلان در تاسیسات زیربنایی است. به منظور اطمینان از عرضه کافی برق مطمئن و با قیمت مناسب، شرکتهای تعاونی توزیع برق اقدام به تشکیل "تعاونی های تولید و انتقال" نموده اند تا قدرت خرید شان را برای فروش کلی برق در هم آمیزند. تعاونی های تولید و انتقال، برق را به صورت کلی برای اعضا/مالکین از طریق خرید و عرضه برق از نیروگاه های بخش های عمومی یا خصوصی فراهم می نمایند یا اینکه خودشان برق را تولید می کنند.

از ۹۳۰ تعاونی مذکور ۸۶۴ تعاونی توزیع است که ۱۰ درصد مجموع کیلو وات ساعت برق مصرفی نهایی کشور آمریکا را توزیع می نمایند. این تعاونی ها به ۴۲ میلیون نفر شامل ۱۲ درصد مصرف کنندگان برق در سطح ملی سرویس می دهند که مالکیت و نگهداری ۴۲ درصد کل خطوط توزیع برق کشور را در بر عهده دارند و ۷۵ درصد وسعت کشور را پوشش می دهد.

تعاونیهای برق آمریکا در میان تولید کنندگان برق در سطح ملی برجسته نیستند؛ اما آن ها در اکثر مناطق روستایی کشور تولید کننده اصلی به شمار می روند. در حال حاضر ۶۶ تعاونی تولید و انتقال نیز مالک ۶ درصد تولید و خطوط انتقال نیروی برق آمریکا هستند. در سال ۲۰۰۷ تعاونی های برق ۱۱ درصد از برق خود را از منابع تجدیدپذیر بدست آوردند؛ این در حالی است که در سطح ملی ۹ درصد از برق مصرفی از این منابع تولید شده است.

دانمارک در سال ۱۹۹۴ دارای ظرفیت ۲۳۰۰ مگاوات برق معادل ۱۴ درصد ظرفیت برق بادی جهان از محل توربین های بادی بود. یک چهارم ظرفیت تولید انرژی باد دانمارک با سرمایه گذاری بیش از یک میلیارد یورو بوسیله "تعاونی ها" انجام یافته است. تا سال ۱۹۹۵ بیشتر توربین های بادی به صورت تعاونی تاسیس شده بودند. نیمی از توربین های ۲ مگاواتی میدل گراندن (Middelgrunden) سواحل کپنهاک متعلق به تعاونی شهر سیدتی (Sydthy) و بقیه آن در مالکیت شهرداری است.

در کانادا، تعاونی برق دره کانادا یک تعاونی توزیعی تامین خدمات عمومی است که مشتریان آن مالکینش هستند (بیش از ۲۳ هزار مشترکان محلی، تجاری و مراکز صنعتی)؛ غیر انتفاعی است؛ در سال ۱۹۳۹ تاسیس شده و دارای پوششی حدود ۹۰۰۰ کیلومتر مربع است. این تعاونی ۸۸ میلیون دلار در تاسیسات برق سرمایه گذاری نموده و دارای ۶۰ کارمند است.

در کانادا تعاونی های انرژی تجدید پذیر در شناسایی فرصت هایی که برای تاسیس منابع انرژی تجدیدپذیر مناسب است پیشگام بوده اند. تعاونی انرژی سالم دوسون گریک (Dawson Creek's Peace Energy Cooperative) به عنوان تعاونی انرژی تجدیدپذیر در سال ۲۰۰۳ تاسیس گردیده است. در سال ۲۰۰۹ برای نقشش در توسعه پارک باد کوهستان خرس به عنوان اولین مزرعه که از باد استفاده تجاری نمود جایزه ای دریافت نمود. در گزارش برنامه استراتژیک تعاونی آمده است تا سال ۲۰۲۵ میزان ۱۷ درصد تقاضای پیش بینی شده برای برق ایالت توسط نیروگاه های بادی تعاونی تامین می شود.

در انگلستان تعاونی انرژی سبز بایویند (Baywind Co-operative Limited) که در سال ۱۹۹۶ تاسیس شده برق کافی برای ۱۳۰۰ خانواده را تامین می کند. موفقیت این تعاونی بودجه ها را به سوی توسعه تعاونی های انرژی سبز جلب نمود.

۱۰-۵- حوزه مخابرات و ارتباطات

در فنلاند، شبکه تلفن عمدتاً توسط تعاونیها ساخته شده است. بزرگترین تعاونی بنام تعاونی تلفن هلسینگی در سال ۱۹۸۲ تاسیس گردید و ۲۷ تعاونی ارتباط از راه دور محلی در یک گروه منسجم شده اند؛ یک شبکه موبایل در اختیار دارند که ۱۸٪ بازار ارتباطات از راه دور روستایی را در اختیار دارد؛ این تعاونیها ۲۰۰۰ کارمند دارند.

در آمریکا، ۲۶۰ تعاونی تلفن روستایی در قالب تعاونیهای مصرف کنندگان، خدمات ارتباط از راه دور با کیفیت را به ۱/۲ میلیون مشترک از روستاییان در ۳۱ ایالت با هزینه معقول ارایه میدهند. مجموعاً تعاونیهای تلفن روستایی آمریکا، ۳/۹ میلیارد دلار درآمد سالانه، ۱/۸ میلیارد دلار سود سالانه و ۱/۳ میلیارد دلار دستمزد پرداختی دارند. فعالیت آنها مبادله تلفنی محلی، تلفن از راه دور، ماهواره پخش مستقیم، بی سیم، تلویزیون، رادیوهای سیار، سیستم های صفحه کلید و دسترسی به اینترنت می باشد. حدود ۵٪ از مجموع مشترکان تلفن در کشور آمریکا تحت پوششش تعاونیها هستند؛ ولی خدمات آنها ۴۰٪ وسعت کشور را در بر می گیرد؛ زیرا بخش خصوصی صرفاً در مناطق متمرکز و پر بازده فعال است.

گروه تعاونی پیشگامان کویر یزد خریدار اصلی شرکت مخابرات ایران بود که علیرغم صلاحیت مالی و فناوری لازم و برنده شدن در جریان معامله، بدلیل نامعلوم حذف گردید. این، مثال بارزی است که توانایی مالی و فناوری تعاونیها را در این صحنه بخوبی نشان می دهد. تعاونی مجتمع صنعتی رفسنجان نیز شبکه موبایل اعتباری تالیا را سرمایه گذرای وراه اندازی کرده است که البته با مشکلاتی مواجه شده است.

یک نمونه در ارتباطات ایران

گروه تعاونی پیشگامان متشکل از ۹ شرکت تعاونی و ۱۳ شرکت خصوصی است؛ حوزه اصلی فعالیت آن فناوری اطلاعات و ارتباطات و توسعه زیر ساخت های مخابراتی و IT است. نزدیک به ۴۰۰ نفر مستقیم و بیش از ۱۵۰۰ نفر غیر مستقیم در فعالیتهای تعاونی اشتغال دارند. در حال حاضر ۲۶ شرکت وابسته (اقماری) دارد. انتخاب به عنوان کارآفرین نمونه سال ۱۳۸۷؛ کسب عنوان برترین پیمانکار دفاتر ICT اروستایی کشور در سال ۱۳۸۸؛ عنوان بزرگترین شبکه عرضه کننده اینترنت پرسرعت ADSL در کشور؛ برگزیده جشنواره دو سالانه ملی ایستا (با عنوان عرضه کننده برتر اینترنت کشور)؛ مجری برتر RFID ایران در سال ۱۳۸۸؛ ستاره اینترنت کشور در سالهای ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹؛ برگزیده کنگره چهره های برتر صنعت و تجارت کشور در سال ۱۳۸۹؛ از جمله افتخارات آن است. از دیگر فعالیتهای آن، فعالیت در قالب موسسه مالی اعتباری؛ ارائه خدمات تلفن بین الملل ۰۴۰ برای دسترسی آسانتر و ارزانتر در مکالمات خارجی؛ مالک و مجری بزرگترین شبکه فیبر نوری زیر دریایی در کشور؛ استقرار نظام گمرکی و ورود و خروج کالا در مرکز کشور به جای سواحل شمالی و جنوبی؛ ارائه خدمات اینترنت پرسرعت ADSL [با بیش از یکصد و پنجاه هزار مشترک در سراسر ایران]؛ حضور در صنعت بیمه؛ دارای مرکز تحقیقات، توسعه و آموزش IT؛ صاحب امتیاز ماهنامه مهندسی ارتباطات نخستین و تنها رسانه بخش خصوصی و تعاونی کشور در حوزه IT با بیش از ۲۵ هزار مشترک می باشد.

گروه تعاونی پیشگامان کویر یزد در حال تشکیل اتحادیه تخصصی تعاونیهای فن آوری اطلاعات و توسعه زیر ساخت های مخابراتی و انسجام بخشی به فعالیتهای تعاونیها و افزایش توانمندی و حضور آنها در عرصه های رقابتی داخلی و خارجی می باشد و موافقت تشکیل اتحادیه تعاونی صادر گردیده و مراحل انتشار آگهی و تشکیل آن در حال انجام می باشد.

شرکت تعاونی خدمات فنی مهندسی کارکنان طرح و توسعه از بزرگترین مجموعه های فنی مخابراتی کشور و متشکل از کارکنان بازخرید شده شرکت طرح و توسعه (دولتی) است که در سال ۱۳۸۰ با ۱۳۰ نفر عضو تشکیل گردید. اجراء ۲ پروژه مهم مثل فیبرنوری ملی کشور یکی ۳۴۰ کیلومتر (شیراز - حاجی آباد) و دیگری ۵۳۰ کیلومتر (اصفهان - کرمان) و تعداد ۲۰ طرح نیمه تمام استان تهران از جمله فعالیتهای تعاونی است. در حال حاضر اعضا تعاونی ۲۳۶ نفر می باشد.

۱۱- جمع بندی نقاط قوت ، فرصتها ، نقاط ضعف و تهدیدهای الگوی تعاونی در مشارکت دولت - خصوصی نقاط قوت:

• بالابودن ظرفیت و ویژگی ها، اصول و ارزش های تعاون؛ بویژه در :

- تجمع سرمایه های کوچک برای انجام فعالیتهای بزرگ

- عضویت آزاد، ایجاد فرصت های برابر و توزیع عادلانه امکانات [پوشش همگانی خدمات]

- حذف واسطه های غیر ضرور در تعاونیهای توزیعی [کاهش سطح قیمتها]

- حذف واسطه کارفرما-کارگر در تعاونیه‌های کار [افزایش درآمد کارکنان و رضایت محیط کار]

- ثبات فعالیت در بحرانها

- پیشگیری از تمرکز و تداول ثروت در دست عده ای خاص

- ایجاد یکپارچگی اجتماعی

• تنوع در فعالیت‌ها و خدمات تعاونی‌ها

• وجود ساختار اتحادیه‌ها و اتاق‌های تعاون؛ در جهت تقویت توانمندیها

• وجود تعداد زیادی تعاونی موفق قابل ترویج.

فرصت‌ها :

• اعتقاد جدی مقام معظم رهبری به لزوم توسعه بخش تعاونی

• ظرفیت الزامات بند (ب) سیاست‌های کلی اصل ۴۴؛

• وجود منابع مالی برای بخش تعاونی از درآمد های حاصل از فروش سهام شرکت‌های دولتی (بند د سیاست‌های کلی اصل ۴۴)

• ظرفیت قانون اجرای سیاست های کلی اصل ۴۴ و جایگاه قوی بخش تعاونی در آن قانون

• فرهنگ دینی مردم، خصلت های اخلاقی و عدالت گرایی آن ها

• اعتماد اقشار متوسط و کم درآمد به تعاونی ها ؛ در مقایسه با بخش خصوصی

• وجود بانک توسعه تعاون و صندوق ضمانت سرمایه گذاری تعاون

• نگرش مثبت جهانی به تعاونیها؛ بویژه در سیاست های فقرزدایی، اشتغال، کشاورزی و روستایی و توسعه خدمات اجتماعی

نقاط ضعف :

• ضعیف بودن بنیه مالی اعضای تعاونی ها [اقشار متوسط و ضعیف درآمدی]

• ضعف مدیریت در تعاونیهای غیر انتفاعی کوچک

تهدیدها و محدودیت‌ها :

• میل به کنترل مداخله جویانه برخی دستگاههای اجرایی در مدیریت تعاونیها

• رفتار غیر قانونی نهادهای مالی دولتی (بورس ، بانک مرکزی) در محدود کردن حوزه عمل تعاونیها

• عدم اعطای مجوز تاسیس برخی فعالیتها به نام شخصیت حقوقی تعاونی

• میل به تصدی گری در سازمان تعاون روستایی و برخی دستگاهها و شرکتهای دولتی

• شفاف نبودن سیاستها و اهداف کمی در مشارکت دولت - خصوصی در زیرساختها

۱۲ - راهکارها و الزامات

اعضای تعاونیها و بخش خصوصی کوچک معمولا از اقشار متوسط و کم درآمد جامعه اند؛ که عملا ساختار مجلس و دولت

در ایران در حاکمیت آنها است. شرایط محیط پیرامونی حاکم بر اقتصاد کشور بگونه ای است که باید اتکا به اقشار متوسط و کم

درآمد را بیشتر کنیم؛ لکن از طرف دیگر سرمایه گذاری در زیرساخت ها نیازمند تامین مالی گسترده است واقشار متوسط و کم

درآمد توانایی مالی چنین سرمایه گذاری را ندارند. حتی اگر بتوان شرایطی برای فعالیت بخش خصوصی بزرگ و متوسط ایجاد کرد، معمولاً آنها به فعالیت های سودآورتر و زودبازده تر روی می آورند و چون سرمایه گذاری در زیرساختها، معمولاً دیربازده تر و با سودآوری کمتر می باشد و شرایط نظارتی ویژه ای دارد؛ بخش خصوصی بزرگ و متوسط، کمتر رغبت به آن نشان می دهد؛ مگر اینکه امتیازات ویژه و رانتهایی مشاهده کند. اگر قرار باشد رانت و امتیازات ویژه ای داده شود باید مجموعه ای از عوامل موثر در هزینه - فایده از جنبه های اقتصادی و غیر اقتصادی بررسی شده و سپس تصمیم گیری شود.

شرایط خاص سیاسی ایدئولوژیک کشور ما موجب شده تا از یک الگوی خاص پیروی کنیم. ما در زیرساختها، باید علاوه بر نگاه اقتصادی، نگاهی اخلاقی و فرهنگی، اجتماعی و امنیتی نیز داشته باشیم. در بخشهای آموزش و بهداشت و امداد و نجات، نگاه اخلاقی و اجتماعی بسیار واجد اهمیت است و در بخشهای مرتبط با انرژی هسته ای، دفاع و امنیت، مخابرات و ارتباطات ماهواره ای، مدیریت فرودگاهها، بنادر و نظایر اینها علاوه بر نگاه اخلاقی و اجتماعی، نگاه امنیتی نیز بسیار واجد اهمیت است. به همین دلایل در کشور ما یک تقسیم کار کلان بین بخشهای دولتی، عمومی غیردولتی، تعاونی و خصوصی یک ضرورت اجتناب ناپذیر است. این تقسیم کار هم اکنون به صورت نامرئی وجود دارد؛ ولی می تواند بصورت قانونمند و مدون درآید؛ تا مردم و بخشهای اقتصادی پیشاپیش تکلیف خود را بدانند و سرمایه گذاریها تسهیل گردد.

با رعایت ملاحظات مذکور بوده است که در ابلاغیه سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی تصریح شده است با کاهش سهم و اندازه دولت در اقتصاد ملی، باید سهم و اندازه بخش تعاونی و نیز نهادها و موسسات عمومی غیر دولتی افزایش یابد؛ در واقع موسسات عمومی غیر دولتی در زمره بخشهای تعاونی و خصوصی آمده است. سهم بخش تعاونی ۲۵٪ و سهم نهادها و موسسات عمومی غیر دولتی اگر چه در سیاستهای کلی نیامده است؛ ولی در ماده ۶ قانون اجرای آن برای هر بازار، ۴۰٪ پیش بینی شده است که عدد بالایی است. سیاستهایی که چندان خوش آیند اقتصاد دانان عرصه اقتصاد سرمایه داری نبوده است.

بخش تعاونی در شرایط موجود بالغ بر ۸٫۵٪ تولید ناخالص داخلی، سهم در اقتصاد دارد و در پایان برنامه پنجم سهم آن باید به ۲۵٪ برسد. طبق برآوردهای انجام شده، برای نیل به سهم ۲۵٪ در پایان برنامه پنجم، بخش تعاون مستلزم حدود ۲۵۰ هزار میلیارد تومان سرمایه گذاری به قیمت ثابت سال ۱۳۸۹ می باشد؛ که بالغ بر ۴۵٪ از کل سرمایه گذاری مورد نیاز کشور است؛ که در پیش نویس سند ملی توسعه بخش تعاونی چگونگی آن پیش بینی شده است. اگر قرار باشد سهم بخش تعاونی در حوزه اقتصادی که جنبه رقابتی دارد به ۲۵٪ تولید ناخالص داخلی افزایش یابد؛ بطریق اولی باید سهم آن از مجموع مشارکت بخشهای غیر دولتی در حوزه های زیرساخت و عمومی که جنبه های غیر رقابتی بالایی دارد بیشتر باشد.

نتیجه گیری

۱- اهداف تعاونیها تا حدود زیادی به اهداف دولتها نزدیک است. در بخشهای زیر ساخت و به ویژه خدمات رسانی در آموزش و بهداشت و خدمات آب، نگاه اخلاقی و اجتماعی بسیار واجد اهمیت است و لذا تعاونیها می توانند جایگاه برجسته و نقش فعالتری داشته باشند؛ مطالعات جهانی نیز موید این ادعاست.

۲- معمولاً اقشار متوسط و ضعیف جامعه [۷ دهک درآمدی پایین] اعضای تعاونیها می شوند و مجموع درآمد اینگونه اشخاص کمتر از ۴۰٪ از کل درآمدهاست؛ ضمن اینکه معمولاً اقشار متوسط و کم درآمد، پس انداز بلندمدت بمراتب کمتری نسبت به اقشار

پر درآمد دارند و جذب پس انداز های خرد آنها پیچیدگی هایی دارد؛ لکن تجربه تعاونیها در جهان و ایران نشان داده است که تعاونیهای با مقیاس عضویت مستقیم و یا غیر مستقیم بالا، مشکلات تامین مالی چندانی ندارند؛ همچنین تجربه جهانی و ایران نشان میدهد سطح فناوری در تعاونیها در مقایسه با بخش خصوصی تفاوت چندانی ندارد و در هیچ گزارشی در جهان و یا ایران، سطح فناوری تعاونیها بعنوان یک چالش مطرح نشده است.

۳- در ایران با توجه به شرایط محیط بیرونی و داخلی باید در راستای الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، الگوهای مناسب برای هر حوزه فعالیت و حدود فعالیت آن بطور شفاف تعیین گردد. پیشنهاد می شود یک تقسیم کار کلان برای حضور بخش های دولتی، عمومی غیردولتی، تعاونی و خصوصی در اقتصاد و نیز در حوزه زیرساخت و حوزه عمومی صورت گیرد و جایگاه هر کدام در قوانین بطور شفاف تعیین گردد. این تقسیم کار هم اکنون تاحدودی بصورت نانوخته، وجود دارد. در اینصورت باید برای بخش تعاونی در حوزه های زیرساخت و عمومی که جنبه های غیر رقابتی بالایی دارد، سهم بالایی در نظر گرفته شود.

۴- بخش تعاونی برای نیل به سهم ۲۵٪ در اقتصاد ملی نیازمند حداقل ۲۵۰ میلیارد دلار سرمایه گذاری جدید است؛ که معادل ۴۵ درصد از کل سرمایه گذاری مورد نیاز کشور تا پایان برنامه پنجم توسعه است. اگر بخش تعاونی قرار باشد به چنان سهمی دست یابد، باید قادر باشد منابع مالی مورد نیاز برای سرمایه گذاری مذکور را تامین کند؛ در این صورت در توزیع فعالیتها می توان از حوزه های اجتماعی و نیز زیربنایی سهم بیشتری را به آن اختصاص داد.

۵- با استفاده مناسب و حساب شده از هر یک از مدل های تعاونی امکان تجمیع و تامین مالی و فناوری برای فعالیت در حوزه های مختلف و به ویژه در زیرساختها، همراه با تقویت انسجام ملی، اطمینان بیشتر از پایین بودن قیمت، پوشش همگانی تر و رضایتمندی بیشتر بهتر فراهم می شود و نیز برای شرایط ایران الگوی مطلوبتری است.

۶- ممکن است کاهش تصدی دولت، با تعدیل نیروی انسانی و کاهش سطح دستمزدها در بخش خصوصی همراه باشد؛ که الگوی تعاونی می تواند در جهت پیشگیری از عوارض منفی آن موجب اشتغال کارکنان مذکور برای انجام تصدیها و یا موجب افزایش قدرت خرید و تامین رفاه آنها گردد.

۷- در اکثر کشورهای جهان تعاونی های حوزه زیر ساخت از نوع تعاونیهای توزیعی هستند که اعضای آن ها مصرف کنندگان خدمات تعاونی هستند؛ لذا هدف اصلی تعاونی های زیرساخت کسب سود نیست؛ بلکه نقش آن ها تامین خدمات مورد نیاز اعضا و ارتقا سطح رفاه عمومی؛ همچنین کمک به پیشرفت مناطق کمتر توسعه یافته (مانند روستا ها و مناطق دور افتاده) است. مدل تعاونیهای غیر انتفاعی (تعاونیهای توزیعی متشکل از مصرف کنندگان و ذینفعان خدمات) در ایران معمولاً فقط در حوزه کالاهای مصرفی و مسکن و اعتبار وجود داشته است و دارد؛ درحالیکه در جهان در حوزه های آموزش، بهداشت و درمان، بیمه و آموزش و پرورش نیز وجود دارد؛ لذا این مدل باید برای حوزه های مذکور در ایران اجازه داده شده و ترویج گردد.

۸- بسیاری از فعالیتهای زیرساختی حوزه کشاورزی از طریق فدراسیونهای تعاونیهای کشاورزی و با مشارکت دولت قابل انجام است؛ از جمله: ایجاد و اداره مراکز بزرگ تحقیقات و آموزش و ترویج و خدمات پشتیبانی در بخش کشاورزی؛ مراکز دانشگاهی؛ انجام عملیات تسطیح اراضی؛ احداث راههای ارتباطی؛ انجام خدمات عمومی برای اعضا مانند حمل و نقل، تامین آب شرب و غیر

شرب، ایجاد و نگهداری کانالهای آبرسانی و زهکشی، تاسیس مرکز توزیع نیروی برق، گازرسانی، ایجاد شبکه تلفن، ایجاد تاسیسات بهداشتی، بهداری، آموزشی، انبار و کلینیک های لازم برای اعضا.

۹- الگوی تعاونیهای توسعه و عمران شهرستانی برای انجام فعالیتهای مرتبط با توسعه و عمران شهرستان از قبیل تامین برق مقیاس کوچک، آب و فاضلاب شهری و روستایی، احداث و بهره برداری ورزشگاهها، احداث پارکینگهای طبقاتی، شبکه های حمل و نقل درون شهرستانی و نظایر اینها مناسب است.

۱۰- هر گروه از تعاونیهای تولیدی و خدماتی کار و یا تعاونیهای توزیعی می توانند با تشکیل یک شرکت تعاونی سهامی عام، ضمن تامین مالی ناشی از انتشار عمومی بخشی از سهام و کنترل مدیریت شرکت، ظرفیت مالی، تولید و خدمات خود را بالا ببرند.

۱۱- تعاونیهای شهرستانی سهام عدالت در هر شهرستان با تعداد اعضای فراگیر قابل تعمیم به کل جمعیت، برای حضور در فعالیتهای حوزه زیرساخت چه در سطح شهرستانها و چه سطح ملی یک ظرفیت بزرگ تلقی می شوند.

۱۲- در حوزه های آب غیر شرب، آب و فاضلاب شهری و روستایی و برق اگر سهام مشمول واگذاری دولت هنوز واگذار نشده باشد، سازمان خصوصی سازی می تواند واگذاری را بنحوی ترتیب دهد که حتی المقدور سهم ذینفعان خدمات و یا تعاونیهای متشکل از ذینفعان خدمات بیشتر باشد. در صورتی که سهام حوزه های مذکور بروال فعلی واگذار شده باشد، شرکتهای سرمایه گذاری استانی سهام عدالت عملاً مالک ۴۰ درصد سهام شرکتهای دولتی مشمول واگذاری حوزه های آب، برق و مخابرات می شوند و تقریباً بطور متوسط هر شرکت استانی ۳،۳ درصد از سهام حوزه های مذکور را به خود اختصاص می دهد؛ در این صورت پیشنهاد می شود آنها با تبدیل و جابجایی بخشی از سایر سهام بین یکدیگر، سهام خود را بنحوی معاوضه کنند که در یک استان یا شهرستان سهم هر شرکت استانی در هر حوزه که اعضایش ذینفع در خدمات باشد، به ۴۰ درصد افزایش یابد.

۱۳- بررسی ساختار تعاونیهای با گردش مالی بالا در جهان نشان می دهد اغلب آنها یا دارای تعداد اعضای زیادند؛ یا دارای ساختار فدراسیون و یا تعاونی متشکل از گروهی از تعاونیها و یا شرکت سهامی متشکل از گروهی از تعاونیها هستند؛ همین روش باید برای تعاونیهای ایران ترویج شود.

۱۴- شبکه بانکها و بیمه های تعاونی در اغلب کشورها پشتوانه تامین مالی سایر تعاونیها است؛ لذا پیشنهاد می شود بانک مرکزی و بیمه مرکزی شرایطی فراهم کنند تا در ایران نیز تعاونیها بتوانند از این مزیت استفاده کنند.

۱۵- اغلب تعاونیهای با گردش مالی بالا در جهان، قدیمی بوده و در دوره ای رشد اولیه را گذرانده اند که مورد حمایت دولتهای خود بوده اند. حمایت دولت یا از طریق مداخله مستقیم در سیاستگذاری برای تعریف جایگاه آنها در اقتصاد؛ یا از طریق وضع مشوقهای موثر بوده است؛ لذا همین رویه برای ایران پیشنهاد می شود.

۱۶- توسعه تعاونیها مستلزم اصلاح برخی قوانین و رویه ها و تدوین و تصویب سند راهبردی و نیز بسته های اجرایی ویژه برای آن است؛ از جمله رفع محدودیت اجازه صدور امتیاز یا مجوز تحت نام تعاونی؛ رفع محدودیت اجازه گسترش انواع تعاونیها در عرصه های مختلف؛ تعیین حوزه های خاص و یا مناطق خاص برای حضور انواعی از تعاونیها؛ تدوین بسته حمایتی مشخص برای تعاونیها؛ تمرکز در سیاستگذاری و نظارت بر تعاونیها؛ اطمینان از عدم مداخله دستگاههای دولتی در مدیریت تعاونیها و نظایر اینها

الف - منابع فارسی:

- ۱- گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۳؛ ترجمه معاونت بررسی و نظارت مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، دبیرخانه، ۱۳۸۲
- ۲- جعفری، پریش، سازمان خصوصی سازی؛ مشارکت بخش خصوصی در آموزش و پرورش؛ تهران: عترة نو، ۱۳۸۹
- ۳- حسن زاده، علی؛ فخیم عزیزاد، سعیده؛ موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی؛ عدالت، بیمه اجتماعی و خرید راهبردی خدمات سلامت، جلد اول، تهران: بهرام، ۱۳۹۰
- ۴- ویلیام ال، مگینسون، ترجمه محمد صفار، اقتصاد مالی خصوصی سازی، تهران: سازمان خصوصی سازی، ۱۳۸۸

ب- منابع خارجی و اینترنتی

- 1- Paul Gipe, 2007, Wind Energy Cooperative Development in Anglophone Canada For the Canadian Co-operative Association
- 2- Virginia Polytechnic Institute and State University Blacksburg, Virginia, 2002
- 3- A case for Water utilities as Cooperatives, and the UK Experience, Lawrence B. Morse, Department of Economics, North Carolina A&T State University, 2008
- 4 - Good cooperative practice with special focus on the development in Finland, Per-Erik Lindström, 2009
- 5 - The Global Wind Energy Council, 2009
- 6 - National Telecommunications Cooperative Association [NTCA], 2009
- 7 - Cooperatives – a local and democratic ownership to wind turbines, 2009
- 8 - <http://www2.le.ac.uk/departments/management/documents/research/research-units/umbo/IJCM%20July%202011%20september%20update.pdf>
- reic.uwcc.wisc.edu/electric/
- 9 - www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/aug00/light.htm
- 10 - www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/aug00/light.htm
- 11- reic.uwcc.wisc.edu/telephone/
- 12- reic.uwcc.wisc.edu/water/
- 13- reic.uwcc.wisc.edu/Health/
- 14- reic.uwcc.wisc.edu/Education/
- 15 - www.ica.coop
- 16- www.global300.coop
- 17- www.rafsanjan-ic.com
- 18- 2012 world development indicators
- 19- human development report 2011
- 20- www.cecop.coop
- 21- health co-ops around the world/north-america-usa
- 22- international health cooperative organization(IHCO)
- 23- www.mondragon-corporation.com